

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ ANTROPOLOGIE

Integrovaní Romové: strategie začleňování do společnosti

Integrated Roma: the strategy of social inclusion

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Daniel Topinka, Ph. D.

Vypracovala: Mgr. Romana Lukášová

Olomouc 2014

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, ze kterých jsem čerpala.

V Olomouci dne 31. 3. 2013

Romana Lukášová

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala panu PhDr. Danielu Topinkovi, Ph. D. za ochotu, podnětné vedení a cenné rady, které mi poskytl během zpracování této diplomové práce. Také děkuji Mgr. Markétě Lukášové za jazykovou korekturu.

Anotace

V této diplomové práci představíme výsledky výzkumu zabývajícího se strategiemi začleňování „neviditelných“ Romů žijících v místech, která nenesou znaky vyloučení. Šetření se zaměřuje na aktuální společenské téma, které je často badateli jednostranně zkoumáno z hlediska sociální exkluze. Jako design zkoumání jsme zvolili biografickou metodu, která v posledních desetiletích zažívá v sociálněvědním výzkumu návrat.

Teoretická část práce se věnuje vzniku, vývoji a kritice biografického přístupu. V empirické části studie představíme kvalitativní výzkum, jehož hlavním cílem je nalézt strategie začleňování integrovaných Romů. Analýza dat je provedena na základě životních příběhů participantů, které jsme získali prostřednictvím narativních vyprávění. Výsledky výzkumu dáváme do kontextu s výsledky dat získaných v rámci projektu IGA „Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti“, kde jsme byli součástí výzkumného týmu.

Klíčová slova: strategie začleňování Romů, životní příběhy, biografická metoda zkoumání

Abstract

Our thesis aims to investigate strategies of inclusion of “invisible” Roma, who are living outside the excluded locations. The survey focuses on the current social topic, which is often examined only from the stand point of social exclusion. The chosen research design was a biographical method, which has been having a renaissance in sociological research in the past decades.

The origin, development and criticism of the biographical research approach are discussed in the theoretical part of the thesis. The empirical part introduces a qualitative research aiming at finding an integration strategy of included Roma. Data analysis was based on the life stories of research participants using their narrative storytelling. The results are put into context with the data collected in the IGA project “Neglecting the Roma: Map of successful integration into society” on which we have participated.

Keywords: Roma integration strategy, life stories, biographical research method

Obsah

Úvod	7
1. Biografická metoda v sociálních vědách	9
1. 1. Typy biografického designu	10
1. 2. Historie a vznik biografického přístupu výzkumu v sociálních vědách	11
2. Biografie	14
2. 1. Biografické materiály	15
2. 1. 1. Životní příběhy: metoda „life stories“	16
2. 1. 2. Vyprávění a interview v biografickém přístup	18
3. Kritická reflexe biografické metody	21
4. Výzkumy zaměřené na Romy v ČR.....	23
5. Metodologie	26
6. Výzkumný vzorek.....	28
7. Bariéry výzkumu	31
8. Etické otázky a pravidla výzkumu	33
9. Kvalitativní výzkum.....	35
9. 1. Design kvalitativního výzkumu	36
9. 2. Techniky sběru dat	37
9. 2. 1. Pozorování.....	39
9. 2. 2. Terénní poznámky	40
10. Životní příběhy komunikačních partnerů.....	42
10. 1. Radim (48 let)	42
10. 2. Martin (27 let)	44
10. 3. Alena (35 let)	45
10. 4. Marta (53 let)	46
10. 5. Evžen (35 let)	47
11. Analýza dat.....	49
12. Výsledky analýzy dat	53
Diskuze.....	59
Závěr.....	60
Literatura	62
Elektronické zdroje.....	64

Úvod

Tendencí 21. století v sociální politice a v sociálních vědách je přechod od konceptu sociální exkluze ke konceptu sociální inkluze.¹ Se zmíněnými přístupy je často spojována problematika Romů, která je ve výzkumu badateli mnohdy jednostranně zkoumána z hlediska sociální exkluze. V rámci této studie jsme se na aktuální společenské téma zaměřili z hlediska životních příběhů komunikačních partnerů, neboť v sociálních vědách existuje tradice, která přisuzuje vyprávění příběhů velký význam. *„Je to tradice zaměřená na člověka jako jednající subjekt sociálního dění, na jeho autentické vyjádření a na metodologický naturalismus, tedy na snahu postihnout předmět studia v jeho přirozeném sociálním kontextu.“*² Tato tradice byla dlouho rozvíjena v kontextu biografického designu zkoumání, který se stal stěžejním pro tuto diplomovou práci. Inspirací nám k tomu byla spoluúčast na projektu IGA 2012 „Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti“³, kde jsme figurovali jako výzkumníci. V průběhu dvou let jsme se dostávali do kontaktu s nejrůznějšími lidskými příběhy a osudy, které nás při výběru tématu práce velice ovlivnili. Začali jsme se tedy v rámci projektu IGA zaměřovat také na biografie jednotlivých komunikačních partnerů a hledat mezi nimi sociální události, jež měly vliv na strategie jejich začleňování do společnosti.

Paralelně s probíhajícím projektem jsme se poslední rok zaměřili u vybraných komunikačních partnerů na sběr informací důležitých pro získání subjektivní interpretace životních příběhů. Cílem této studie je popis jednotlivých strategií začleňování Romů do majoritní společnosti na základě analýzy vyprávění životních příběhů získaných technikou interview. K „(...) *rekonstrukci světa lidské zkušenosti a životních souvislostí*“⁴ jsme využili metodologie biografického výzkumu, který v posledních desetiletích zažívá návrat v sociálních vědách. Biografický přístup výzkumu jsme zvolili z toho důvodu, že umožňuje porozumět sociokulturní realitě

---

¹MAREŠ, P., T. SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurs, agenda. *Sociologický časopis*. Str. 271.

² *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2. Str. 200.

³ Číslo projektu: FF_2012_032.

⁴ DÜLMEN, R. van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. Str. 85.

prostřednictvím individuálních životních osudů.⁵ V tomto ohledu jsme se inspirovali Bergerem a Luckmannem, kteří ve své knize *Konstrukce sociální reality* popisují existenci mnoha realit v každodenním životě. Jedna však vyvstává víc než ty ostatní a zdá se být „reálnější“ než zbylé reality.⁶ A to je právě realita našeho každodenního života, kterou převádíme do smysluplného životního příběhu, který je zhmotněn v naší biografii.⁷

Práce je strukturovaná do dvou hlavních celků. První představuje teoretické ukotvení empirické části práce. Věnujeme se v něm vzniku a vývoji biografického designu v kvalitativních výzkumech a představujeme jeho významné průkopníky. Současně uvádíme jak akademické, tak aplikované výzkumy, které se tematikou Romů v českém prostředí zabývají. Druhá, stěžejní část práce pojednává o metodologii a výsledcích výzkumu.

Cílem práce je zjištění podoby životních příběhů integrovaných Romů a na jejich základě popis strategií jejich začlenění. Hlavní výzkumná otázka zní: *Jaká je strategie začlenění v životním příběhu integrovaného Roma?* Odpověď hledáme pomocí narativního interview s komunikačními partnery.

Prezentované výsledky výzkumu dáváme zároveň do kontextu s daty získanými v rámci projektu IGA, neboť závěrečné výsledky analýzy dat spolu souvisí a čtenáři pomohou v pochopení celého kontextu zkoumaného tématu.

---

⁵MALINA, J. *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Str. 2483.

⁶BERGER, P. L a T. LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Str. 27.

⁷FRITZOVÁ, M. Konstruování "životního příběhu" jako adekvátní nástroj vědeckého nahlížení.

1. Biografická metoda v sociálních vědách

Tato kapitola se bude zaměřovat na rozvíjející se oblast studia sociálních věd – sběr a výklad osobních informací získaných z vyprávění. Konkrétně představíme biografický přístup jako metodu užívanou v kvalitativním výzkumu. Prostřednictvím biografických studií se vyprávění stalo legitimním druhem dat v sociálních vědách. Právě důraz na procesualitu, na životní události vytvářející specifickou narativně konstruovanou životní dráhu jednotlivce ve společnosti, umožnil pochopit to, co do té doby bylo nazíráno jako nelogické, marginalitu podporující jednání.⁸ V této kapitole si vývoj biografické metody stručně přiblížíme a vymezíme důležité pojmy pro tuto práci.

Název metody pochází z řečtiny, kde *bios* znamená život a *grafein* psát. Antropologický slovník definuje biografickou metodu jako „jednu ze základních antropologických metod spočívající v získání informací umožňujících rekonstruovat životní historii konkrétních osob v kontextu studované kultury.“⁹ Zdrojem životopisných dat tak může být vyprávění informátorů nebo analýza osobních dokumentů, mezi které patří deníky, memoáry, dopisy, fotografie a další dobové informace. Dle Robertse by naopak biografický výzkum neměl být určen přesnou definicí, ale měl by označovat různé, často vzájemně propojené přístupy ke studiu osob. Biografický výzkum je podle něj zajímavá, stimulující a rychle se rozvíjející oblast usilující o porozumění měnícím se zkušenostem a vyhlídkám jednotlivců v jejich každodenním životě.¹⁰

Biografický přístup umožňuje porozumět sociokulturní realitě prostřednictvím individuálních životních příběhů, které jsou ovlivňovány historickými, sociálními a osobními událostmi. Životní příběhy tak podléhají vývojové proměně názorů a postojů lidí v průběhu jejich života.¹¹ Lze tedy říci, že biografický design výzkumu vede k určité rekonstrukci minulého či budoucího života jedince skrze aktuální pohled.

---

⁸ *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2. Str. 200.

⁹ MALINA, J. *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Str. 2483.

¹⁰ ROBERTS, Br. *Biographical research*. Str. 1. (překlad autorky).

¹¹ MALINA, J. *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Str. 2483.

Výzkum sleduje způsob, jakým jedinec interpretuje své zkušenosti sobě a lidem ve svém okolí.¹²

Biografický výzkum napomáhá v současném kulturním a strukturálním nastavení světa zmapovat významné společenské změny. Má tak má významnou zásluhu na porozumění hlavních sociálních posunů, včetně toho, jak jsou nové zkušenosti jednotlivci vnímány v rámci rodiny, malé skupiny a instituce.¹³

Popularita biografických metod v sociálním výzkumu představuje reakci proti formám sociálního šetření, které mají tendenci popírat subjektivitu na poli výzkumu a zanedbávat roli lidského činitele ve společenském životě. Život v postmoderním světě, kde sdílená realita již neexistuje a identita se neopírá o rituály a dané definice, se v důsledku rizik, nejistot a pochybností otevírá prostor pro nové typy osobností a současně nové pole působnosti pro sociální vědce a jejich zkoumání. Obrat k narativní analýze zapříčinil rozšíření dalších dimenzí zkoumání v sociálních vědách, například příběh nebo čas.¹⁴

1. 1. Typy biografického designu

Švaříček a Šed'ová vymezují tři typy biografického designu v kvalitativním výzkumu:

- **Realistická biografie** je založena na kódovacích technikách zakotvené teorie a vychází z induktivních procesů vynořování se teorie z dat. Název odkazuje na realistický předpoklad, že lze skrze komunikačního partnera získat objektivní náhled na realitu. Život jedince tedy odráží pohled celé společnosti.
- **Neopozitivistická biografie** je zkoumána na základě deduktivního procesu. Na počátku výzkumu stojí teoretický koncept, který je ověřován získanými daty z terénu. Shodně s realistickou biografií sdílí neopozitivistická biografie realistický přístup ke skutečnosti.

---

¹² ŠVAŘÍČEK, R. a ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 127.

¹³ ROBERTS, Br. *Biographical research*. Str. 5. (překlad autorky).

¹⁴ Tamtéž, str. 2. (překlad autorky).

- **Narativní biografie** konstruuje životní příběh, který je společným výsledkem komunikačního partnera a výzkumníka. Na rozdíl od předchozích typů odmítá tento způsob korespondenci a realistický předpoklad. Skrze interview lze odhalit pohled jedince na realitu, ta je však ovlivněna jeho momentální situací a kontextem.¹⁵

1. 2. Historie a vznik biografického přístupu výzkumu v sociálních vědách

Většina sociálních vědců se shoduje na faktu, že první významná studie zásadní pro vznik biografického přístupu výzkumu se řadí k tradici interpretačního paradigmatu vyvinutého Chicagskou školou. Jejimi průkopníky byli sociologové William Isaac Thomas a Florian Znaniecki, kteří ve 20. letech 20. století ve svém známém díle *Polský sedlák v Evropě a Americe* využili biografického výzkumu. V tehdejší době byl tento přístup pojmán za inovativní metodu společenských věd, jehož cílem bylo komplexně vysvětlit sociální fenomén migrace. Metodologie Thomase a Znanieckeho se odlišovala od přístupu ostatních sociologů právě sběrem biografických dat, která byla použita jako sociologický materiál. Účelem bylo získat vhled do pravidel budování života zkoumaných migrantů.¹⁶ K analýze dat „(...) využili osobní dokumenty, především korespondenci mezi polskými migranty a jejich příbuznými, kteří zůstali v Polsku, stejně tak jako jejich písemné biografie. Hlavním předmětem jejich výzkumu byla sociální organizace a reorganizace polských rolníků, snažili se srovnáním zjistit změny vyvolané migrací.“¹⁷ Proces integrace vyložili Thomas a Znaniecki jako dis-organizaci. Po fázi, která je charakterizována ztrátou primární sociální vazby označované jako des-organizace, následuje fáze re-organizace a transformace, v níž v tomto případě migrant vazby rekonstruuje nebo nahrazuje vztahy novými. Postupný proces integrace je doprovázen individuální a skupinovou psychologií, míšením starých hodnot s novými socioekonomickými podmínkami imigrantských komunit a asimilací etnické identity. Dle Topinky se v tomto případě jedná o integraci odehrávající se v systematické rovině,

¹⁵ ŠVAŘÍČEK, R. a ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 126 – 128.

¹⁶ APITZSCH, U. A I. SIOUTI. *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. [online]. 2007, s. 30 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: http://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf

¹⁷ NOSKOVÁ, J. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Str. 22 – 23.

neboť celý koncept dis-organizace se vztahuje především k institucím než k individuům.¹⁸ „Systém zde reprezentuje systematická organizace a životní svět organizace života. Tyto úrovně se recipročně ovlivňují, individua mohou ovlivnit systémickou organizaci. Sociální dis-organizaci provází pokles vlivu pravidel, což vede k jejich částečnému či úplnému rozvratu.“¹⁹ Proces dis-organizace není zcela jednoznačný, může být ovlivněn silným skupinovým odporem nebo také ochraňující institucí. Při velkém tlaku z vnějšího okolí může dojít k rozpadu skupiny, v případě polských sedláků v Americe – k rozpadu komunity imigrantů. Odezvou na tuto situaci je proces sociální re-konstrukce, kdy se utváří nová schémata jednání a nové instituce prostoupené rostoucí kohezí. „Rekonstrukce se týká i samotné tradiční rolnické komunity, která přichází o svou izolovanost a exkluzivitu, nesmí však ztratit solidaritu členů, neboť by se rozpadla. Změna, kterou komunita prochází je principiální: komunita se musí identifikovat se širšími kategoriemi jako třídou či národem, aniž by přišla o důležitý moment kooperace a solidarity členů.“²⁰

Další významnou studii podporující vznik biografického výzkumu prezentoval na americkém kontinentě v 30. letech 20. století Clifford R. Shaw v díle *The Jack Roller* (1930). Shaw pro svou práci nevyužil biografická data pouze jako ilustraci určitého materiálu, ale propojil je s dalšími zdroji v případovou studii.²¹

Na výzkum chicagské školy navazují v 60. a 70. letech narativně biograficky orientované studie Oscara Lewise (*The children of Sanchez* 1961) a Roberta Bogdana (*Being different* 1974).²² Vliv na vývoj biografického výzkumu v 70. letech měl také narativní obrat, v jehož důsledku se stále více sociálních výzkumníků domnívalo, že analýza vyprávění je prostředkem přinášejícím sociální porozumění. V tomto období přestalo být na vyprávění nahlíženo pouze jako na popis dění a koncipovalo se jako součást sociálního dění a jeho významnou organizující silou. Inspirací pro toto pojetí řeči jako sociálního fenoménu byly na jedné straně Wittgensteinovy úvahy o „jazykových hrách“, na straně druhé Foucaultova teorie diskurzu.²³

---

¹⁸ TOPINKA in *Vyprávění - identita - diference: Vybraná témata kulturních studií*. Str. 148.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ TOPINKA in *Vyprávění - identita - diference: Vybraná témata kulturních studií*. Str. 148 – 149.

²¹ APITZSCH, U. A I. SIOUTI. *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. [online]. 2007, s. 30 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: http://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf

²² *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2. Str. 200.

²³ Tamtéž, str. 200 - 201.

V českém prostředí se renesance zájmu o osobní data v podobě životopisů, vyprávění, dopisů, vzpomínek nebo pamětí objevila v sociálních vědách v průběhu 80. let minulého století. Vliv na tuto obnovu měl také hlubší zájem o kvalitativní metody především v biografickém výzkumu. Tím se metodologický záběr studia životních drah nebývale rozšířil. To bylo potvrzeno také enormním zájmem o biografický výzkum v průběhu světového sociologického kongresu v Dillí v roce 1986.²⁴

Riessmanová vyzdvihuje několik důležitých soudobých momentů, které ovlivnili nárůst zájmu o vyprávění ve výzkumné praxi sociálních věd. V tomto „narativním obratu“, jak je často toto období nazýváno, došlo ke změně šetření, které se odchylovalo od pozitivistické tradice. Dalším podstatným prvkem byl „monografický boom“ v literatuře a populární kultuře, především ale změna nazírání na politiku identity v USA, Evropě a v mezinárodních hnutích ve smyslu snah emancipace žen, homosexuálů, lidí s odlišnou barvou pleti a dalších marginalizovaných skupin. Posledním, ale neméně významným vlivem pro narativní obrat, byl rostoucí zájem o průzkum osobních životů v terapiích různých druhů.²⁵

---

²⁴ ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. Str. 72 – 73.

²⁵ RIESSMAN, C. K. *Narrative Analysis. Narrative, Memory & Everyday Life*. Str. 1.

2. Biografie

Biografie patří mezi metody ovlivněné nejrůznějšími společenskovedními a humanitními obory – např. historií, literaturou, antropologií, sociologií, psychologíí nebo vzděláváním. Tato interdisciplinarita vytvořila metodické a konceptuální variace životopisu – od životního příběhu, životní historie, životního psaní (life writing), vyprávění, orální historie, fiktivní biografie, memoáru po různé formy autobiografie. Biografie tedy zahrnuje nejen shromažďování údajů o konkrétní osobě, ať už žijící či mrtvé, ale také interpretaci těchto údajů za účelem získání (vytvoření) reprezentací jedinceva života.²⁶

V biografii se nejedná pouze o převyprávění minulosti, ale propojuje se v ní minulost jak s přítomností, tak i budoucností. Tato kontinuita vzniká na základě vyprávění komunikačního partnera o svém životním příběhu ze současné perspektivy, přičemž může hodnotit a přikládat významy událostem minulým. Současně zahrnuje do vyprávění i určitý horizont budoucnosti, kdy uvažuje o směru a ubíhání svého života. Snaha komunikačního partnera zprostředkovat v průběhu vyprávění svůj život výzkumníkovi tak vede k přikládání smyslu svému vlastnímu životu, a tím jeho interpretaci jako celistvého příběhu.²⁷

Při definování biografie vědci často naráží na úskalí, jak ji vymezit vůči autobiografii. „*Autobiografie je jedním z nejdůležitějších a cenných nositelů pro zkoumání lidského světa v celého jeho hloubce, komplexnosti a bohatosti.*“²⁸ Ačkoli existuje nepřeborné množství způsobů, jak definovat a konceptualizovat autobiografii, pro aktuální účely ji můžeme považovat za specifický druh textu, který vyplývá z interpretační rekonstrukce života jako celku nebo jeho významných částí. Cílem není zjistit pouze „co se stalo, když“, ale také porozumět významům událostí sdělovaným z pohledu minulého či aktuálního času.²⁹ Dle Dudové je životní příběh založený na

---

²⁶ GIVEN, L. M. *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Str. 61. (překlad autorky)

²⁷ DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

²⁸ GIVEN, L. M. *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Str. 45. (překlad autorky)

²⁹ Tamtéž, str. 46. (překlad autorky)

vyprávění komunikačního partnera o svém životě nebo jeho části, a jedná se tedy o autobiografické vyprávění, které vzniká na základě interakce s výzkumníkem.³⁰ Rovněž Konopásek navrhuje používání termínu auto/biografie, neboť každé vyprávění o vlastní osobě (čili autobiografie) nese zákonitě prvky biografie jiných osob a vyprávění o jiné osobě (tedy biografie) obsahuje úhel pohledu vyprávějího jedince. V tomto pojetí je biografie s autobiografií natolik propojena, že z hlediska rozlišení jde o zcela irelevantní rozdíl.³¹ „*Autobiografie nebo biografie je vlastně vyprávěná identita.*“³²

Zcela protichůdné pojetí biografie a autobiografie podává Hendl. Biografii chápe jako popis historie života jedince, kdy dochází k rekonstrukci a interpretaci průběhu života jedince jinou osobou, a proto se nemůže jednat o autobiografii.³³

2. 1. Biografické materiály

Mezi badateli panuje značná variabilita definice osobního vyprávění, která koresponduje s odlišností zastávaných oborů. V antropologii vyprávění často odkazuje na celý životní příběh jedince propojený z jednotlivých částí rozhovorů, pozorování a dokumentů. Naopak v sociolinguistice a dalších oborech je koncept vyprávění omezen na krátké specifické příběhy seskupené kolem postav nebo děje události. V jiné tradici (obvykle v psychologii nebo sociologii) je osobní vyprávění charakterizováno dlouhou diskuzí s účastníkem výzkumu, aby postihlo celou šíři životní historie zkoumaného. Sběr dat probíhá v průběhu jednoho či více interview. Výsledné životní příběhy nemluví samy za sebe, ale jako data sociálního výzkumu je nutné je vždy interpretovat.³⁴

Jak již bylo zmíněno, životní příběh jako materiál sociálního výzkumu je využíván v mnoha oborech. Mann uvádí pro konkrétní představu tyto disciplíny spolu s významnými představiteli: sociologie (Thomas a Znaniecky, Kholi), antropologie (Lewis), historie (Thompson), psychologie (Erickson, Levinson), profesní rozvoj

---

³⁰ DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

³¹ SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie* [online]. Str. 4.

³² Tamtéž, str. 3.

³³ HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Str. 130 .

³⁴ RIESSMAN, C. K. Narrative Analysis. *Narrative, Memory & Everyday Life*. Str. 1 – 2.

(Lieblich) a feminismus (Hancock, Geiger).³⁵ Jako forma vyprávění vychází životní příběh dle Atkinsona z orální historie, životní historie a dalších etnografických přístupů. Podle něj se jedná o kvalitativní výzkumnou metodu, díky které lze získat informace o subjektivní podstatě celkového života jedince. Naopak Dudová zdůrazňuje, že „kvalitativní zkoumání životních příběhů je jednou z možností, jak zkoumat životní dráhy, přičemž důraz je kladen na zkoumání zkušeností, významů a interpretací událostí v životě člověka či určité skupiny lidí.“³⁶ V každém případě se vždy jedná o vyprávění subjektivního příběhu, konstruovaného komunikačním partnerem v určitých podmínkách. Při zkoumání se vychází z návaznosti jednotlivých událostí, které jsou navzájem propojené a mají určitou strukturu.³⁷ Smysl života, který v průběhu vyprávění konstruují komunikační partneři do formy příběhu, nazývá Singer „narativní identitou“. Ta dává vlastnímu životu určitou jednotnost a cíle, které jsou ve shodě s konvencemi, kterými se řídí vyprávění příběhů v dané kultuře a společnosti. Životní dráha jedince je v tomto ohledu psychosociální konstrukcí, nikoli objektivním popisem po sobě jdoucích životních událostí. Interview zaměřené na získání jedincovy biografie představuje umělé navození situace vyprávění životního příběhu. Vypravěč je nucen vytvořit a prezentovat svou vlastní narativní identitu v interakci s výzkumníkem.³⁸

2. 1. 1. Životní příběhy: metoda „life stories“

Metoda „life stories“, které se budeme prakticky věnovat v empirické části práce, má velmi blízko k historické metodě orální historie. Ta ovšem zkoumá především dějiny 20. století za použití vyprávěných životních příběhů.³⁹ Životní příběhy komunikačních partnerů budeme v empirické části práce popisovat v jednotlivých fázích životního cyklu, proto je nutné tyto etapy představit i teoreticky. Životní cyklus je spojen se sociálními přechody (ukončení školní docházky, vstup do prvního

---

³⁵MANN, S. Telling a life story: Issues for research. *Management education and development* [online]. 1992, roč. 23, č. 3, str. 271. [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://mlq.sagepub.com/content/23/3/271.extract>

³⁶DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online].

³⁷Vyšlo nové číslo Socioweby 11/2011. *Sociologický ústav: Akademie věd ČR, V. v. i.* [online]. 2011 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/aktualita/vyslo-nove-cislo-socioweby-112011#.Uygsqc4R6Ck>.

³⁸DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online].

³⁹Tamtéž.

zaměstnání), které jsou doprovázeny specifickými sociálními rituály (maturita, promoce, svatba). Do průběhu životních drah jednotlivců pak vstupují životní události, které mohou zásadně narušit běžné životní aktivity jedince a vyvolat tak sociální nesnáze nebo pozměnit směr životní dráhy (vážná nemoc, migrace, zahraniční pracovní příležitost).⁴⁰ „Kromě tohoto zvláštního „času událostí“ však existuje i „čas všednosti“, pro analýzu životní dráhy neméně významný. Jednak dává životu jeho specifické „zabarvení“, pravidelnost, rytmus, jednak silně – třebaže zdánlivě nenápadně – formuje subjektivní obraz světa i způsoby reakcí (odpovědi) na vnější stimuly. Takové momenty jako neúspěch ve škole, zklamání v partnerovi, konflikty s nadřízeným, zdravotní nesnáze nejsou bez vlivu na postoj k vlastnímu životu a někdy mohou podstatně ovlivnit i zbývající perspektivu.“⁴¹ Každodennost tedy modifikuje životní dráhu a dle Alana vyvstává na povrch zejména v kritických situacích.⁴²

Jednotlivé etapy životního cyklu tvoří pouze osnovu pro poznání životního příběhu komunikačních partnerů. Odchytky životních drah či příběhů pro nás budou stěžejní zejména proto, že jsou závislé na individuálních dispozicích, sociálním postavení a určité historické situaci.⁴³

Alan rozlišuje tyto etapy životního cyklu:

- Dětství
- Mládí
- Dospělost
- Stáří

Jednotlivé etapy jsou charakterizovány věkem, vztahem k okolí, sociálním prostředím jedince, profesní kariérou nebo rodinným cyklem. Každá fáze životního cyklu má rozdílné činitele, které ji formují. V období dětství je to především rodina a škola, mládí je ovlivněno sexuálními vztahy, hledáním profesní dráhy a vztahy mezi generacemi. Dospělost naopak formuje profesní a rodinná dráha a stáří je utvářeno vztahem k rodině. Hranice mezi dětstvím a mládím je často ve společnosti dána konvencemi či právem (získání občanského průkazu, menarcha u dívek). Mládí se

---

⁴⁰ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Str. 70.

⁴¹ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. Str. 70 – 71.

⁴² Tamtéž, str. 71.

⁴³ FRITZOVÁ, M. Konstruování "životního příběhu" jako adekvátní nástroj vědeckého nahlížení. *Antropowebzin* [online]. 2011, č. 3, 227 - 230 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/media/document/fritzova-3-2011.pdf>.

vyznačuje volbou vzdělání. Jedinec se rozhoduje o následující cestě svého života v podobě výběru konkrétního vzdělání a toto období je hlavním zdrojem pro určování životní perspektivy mladého člověka a udává směr budoucí kariéry.⁴⁴ Tento fakt je v současné době proměnlivý, neboť se vyskytuje stále více osob s pracovní kariérou, která nekoresponduje s dosaženým vzděláním.

Pro etapu dospělosti jsou typické profesní dráhy jedince. Hlavním strukturujícím faktorem života jedince se stává produktivní práce. V celém svém průběhu je tato etapa dramatická, čelí nejrůznějším historickým proměnám, ovlivňujícím během několika desítek let ekonomickou aktivitu jedince. Mění se jeho sociální okolí, osobní i rodinné okolnosti života, profesní nároky i kompetence jim dostát. Do volby životní dráhy podle osobních kritérií nespadá v období dospělosti pouze pracovní kariéra. Mnoho mladých lidí se v začátku této fáze rozhoduje o další dráze vzdělání v podobě prezenčního studia na vysoké či vyšší škole, a oddaluje tak start profesní kariéry.⁴⁵ Dalším prvkem charakterizujícím etapu dospělosti v životním cyklu je uzavření manželství nebo založení vlastní rodiny.

Poslední fází životního cyklu je období stáří, které opět nemá jasné hranice určení, alespoň s ohledem na jeho začátek, protože konec je vždy definován smrtí jedince. Je zde patrná orientace na rodinu, která je pojímána jako „celoživotní dílo“, výsledek životních cílů.⁴⁶

2. 1. 2. Vyprávění a interview v biografickém přístup

Narativy neboli vyprávění představují v sociálních vědách předmět zkoumání i způsob odborného referování o společnosti již po několik desetiletí. Významné postavení a obdobně dlouhou tradici má v sociálním výzkumu rovněž technika sběru dat – *interview*. Důvodem popularity těchto technik sběru dat je jejich užití jak ve výzkumu, tak ve společnosti obecně. Atkinson a Silverman proto před lety označili současnou společnost jako „interview society“. Historicky však mají tyto techniky původ ve společnosti, odkud se z běžného užívání dostaly do sociálních věd skrze formalizaci, a to za účelem vytvoření vhodného nástroje výzkumu. Lidská společnost

---

⁴⁴ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. str. 189.

⁴⁵ ALAN, J. *Etapy života očima sociologie*. 220 – 223.

⁴⁶ Tamtéž, str. 383.

nemůže fungovat bez vyprávění a rozhovorů o skutečnostech každodenního života nebo dokonce bez mýtů či jiných „velkých příběhů“. Ty poskytují členům společnosti pocit sounáležitosti a rámec pro porozumění světu, ve kterém žijí. V sociálněvědní percepci navíc tyto reference o světě prakticky vždy konstruuji nějaký příběh o společnosti. Přirozenost rozhovorů a vyprávění, kterou známe z běžného života, nebyla odstraněna ani vědeckou formalizací. Z toho důvodu se staly tyto nástroje výzkumu v rámci sociálních věd předmětem mnoha reflexí a kritiky.⁴⁷

V průběhu vývoje vyvstávající problémy a nástrahy metodiky se snažila minimalizovat, nebo alespoň reflektovat, určitá řešení. Dle sociologů z Karlovy Univerzity v Praze je hlavní osou kvalitativního výzkumného dotazování „otevřenost – strukturovanost“ rozhovoru. *„Čím otevřenější otázky a volnější rozhovor, tím více je zachycena aktéřská (emická) perspektiva, ale tím méně lze srovnávat výpovědi z různých rozhovorů. A naopak, čím více nutíme dotazovaného svými otázkami k úzce vymezeným odpovědím, tím méně budou tyto odpovědi postihovat jeho vlastní perspektivu.“*⁴⁸ Vhodnou technikou propojující jedincovu perspektivu se strukturovaností je podle autorů narativní rozhovor orientovaný na životní zkušenost vypravěče. Ten zachovává plně aktéřskou perspektivu, současně však dodává rozhovoru i strukturovanost, neboť komunikační partner je nucen si své životní události, zkušenosti a názory uspořádat do uceleného příběhu.⁴⁹

V průběhu 70. a 80. let 20. století vyvinul Fritz Schütz systematickou metodu pro hermeneutickou textovou interpretaci biografických rozhovorů. Koncept narativního interview navrhl na základě jejího užití na případu slučování malých obcí v západoněmeckých regionech na počátku 70. let minulého století.⁵⁰ Cílem této metody je odhalení konstrukce osobních a sociálních procesů jednání prostřednictvím spontánního vyprávění participanta mírně vedeného výzkumníkem. V dynamickém vyprávění dochází ke znovuoživení vlastních prožitků „a – do současnosti transportovaného – vrstvení zkušeností.“⁵¹ Někdejší prožitky přivedené zpět do vědomí stimulují participantovu imaginaci a zasazují jej nanovo do dříve prožitých situací. Tímto způsobem jsou do centra pozornosti vtaženy komplexně pojaté kolektivně-

---

⁴⁷ HÁJEK, M., M. HA VLÍK a J. NEKVAPIL. *Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálně historických životopisných rozhovorů*. Str. 30.

⁴⁸ HÁJEK, M., M. HA VLÍK a J. NEKVAPIL. *Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálně historických životopisných rozhovorů*. Str. 30.

⁴⁹ Tamtéž.

⁵⁰ BLÁHOVÁ, V. Schütze: Místo narativního interview v metodologii sociálních věd [online].

⁵¹ SCHÜTZE, F. *Narativní interview ve studiích interakčního pole*. Str. 34.

historické biografické zkušenostní souvislosti včleněné do nově aktualizovaných prožitků.⁵² Význam narativního interview pro sociálněvědní obory spočívá v tom, že tato forma rozhovoru podává „výzkumníkovi komplexnější informaci, než jakou by získal prostřednictvím některé standardizované metody.“⁵³ Ve své metodologii byl Schütz ovlivněn fenomenologickou sociologií Alfreda Schütze a sociologií Chicagské školy, především symbolickým interakcionismem a etnometodologií.⁵⁴

---

⁵² SCHÜTZE, F. Narativní interview ve studiích interakčního pole. Str. 34.str. 34 – 35.

⁵³ BLÁHOVÁ, V. Schütze: Místo narativního interview v metodologii sociálních věd [online].

⁵⁴ APITZSCH, U. A I. SIOUTI. *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. Str. 7.

3. Kritická reflexe biografické metody

Po celou dobu vývoje byl biografický výzkum podrobován kritice z řad nepřítelů jeho přístupu. Síla této kritiky v minulosti ovlivňovala snahu získání vědeckého statusu některých sociálně vědních oborů, neboť vyprávění bylo považováno za nevěrohodný zdroj informací o sociálním světě. V tomto pojetí tak nebyl vhodný pro standardní vědecké měření sociálních výzkumů.⁵⁵

Obdobnou otázku si pokládá antropoložka Fritsová, která se táže, zda je „konstruování „životního příběhu“ adekvátním nástrojem vědeckého nahlížení?“⁵⁶ Její odpověď je pozitivní, mimo jiné proto, že se sama ve svých výzkumech zaměřuje na biografickou metodu. Životní příběh je dle ní vhodným nástrojem vědeckého poznání, ale pouze za určitých podmínek. Základním předpokladem je samotný cíl výzkumu. V případě, že výzkumník chce pochopit a vysvětlit určitý sociální jev, a nikoli jej vypočítat a statisticky zhodnotit, je biografická metoda jednou z vhodných cest výzkumu. Pokud je však cílem badatele popsát „objektivní realitu“, je nezbytné doplnit sběr dat o další výzkumné techniky. Toto navýšení metodologických přístupů je důležité především z hlediska správného odlišení vyprávěného života jedince od života „reálného“.⁵⁷

V případě biografické antropologie je namítáno, že se jedná pouze o retrospektivní postup vytváření informací – příběhů. Tato kritika přichází zejména ze strany vědců, kteří se rádi opírají o objektivní data, nikoli o retrospektivní konstrukce. Dle Svobody se však sociokulturní antropologie i historie dávno vzdaly nároku na objektivní poznání. V rámci výzkumu nekonstatujeme pravdu, pouze utváříme možné

---

⁵⁵HÁJEK, M., M. HA VLÍK a J. NEKVA PIL. Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálněhistorických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2014, roč. 50, č. 1, s. 29-56.

⁵⁶FRITZOVÁ, M. Konstruování "životního příběhu" jako adekvátní nástroj vědeckého nahlížení. *Antropowebzín* [online]. 2011, č. 3, 227 - 230 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/media/document/fritzova-3-2011.pdf>.

⁵⁷Tamtéž.

verze, přičemž se snažíme, aby ta námi přeložená byla co nejméně nejpravděpodobnější, nejpreciznější a nejpravděpodobnější.⁵⁸

V důsledku výše popsaného narativního obratu v sociálních vědách si stále více vědců osvojovalo názor, že analýza vyprávění je vhodným prostředkem přinášejícím porozumění sociálnímu světu. Výsledkem bylo velké množství studií, které se na toto téma začaly objevovat. I přes velkou oblibu sběru a analýzy vyprávění upozorňují Atkinson a Delamont na fakt, že tento zvýšený zájem nenapomáhá patřičnému vnitřnímu rozvoji a zdokonalení metody. Naopak leckdy funguje jako jednoduché ospravedlnění pro přístup „všechno je dobré“ (anything goes) ke kvalitativním datům všeho druhu.⁵⁹

---

⁵⁸ SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie* [online]. Str. 8 - 9.

⁵⁹ HÁJEK, M., M. HA VLÍK a J. NEKVAPIL. Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2, s. 199-223.

4. Výzkumy zaměřené na Romy v ČR

Kvalitativní výzkum tematicky zaměřený na Romy se v českém prostředí vyznačuje velkým nesouladem a roztržitostí. Rozličné spektrum aplikovaných a akademických zkoumání má za následek paradigmaticnost výsledných textů. V této kapitole se tedy nezaměříme na výčet studií zaměřených na Romy, ale uvedeme pouze ty, které jsou stěžejní pro naše zkoumání. V současné době je vytvářena jednotná databáze s názvem *Mapa sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR* (označovaná také jako „Gabalova mapa“), která vznikla jako výstup projektu Ministerstva práce a sociálních věcí – „Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti“. Cílem projektu bylo získání „aktuálních informací o situaci sociálně vyloučených romských lokalit a porozumět procesům, které ovlivňují životní podmínky v jejich různých typech.“⁶⁰

Zajímavý výzkum s názvem *Romská minorita a postupy integrace (2002)*, zabývající se vztahem majority s romskou menšinou, provedl Institut kriminologie a sociální prevence, jehož zřizovatelem je Ministerstvo spravedlnosti. Hlavním úkolem šetření nebylo formulování priorit a strategií integrace, ale popis stavu věcí na tomto poli v České republice. Také v tomto zkoumání narazili badatelé na terminologickou nejednotnost pojmu integrace a podrobili ho určité precizaci. Integraci tak v návaznosti na Baršu⁶¹ rozdělili do několika oblastí: kulturní, sociálně-ekonomická a politická. V těchto jednotlivých oblastech ji popsali také v rámci výzkumu.⁶² „Z výzkumných sond vyplynulo, že stále existují určité rozpory mezi centrální politikou státu, která hledá účinnou integraci romské menšiny a vývojem situace na místní úrovni. Příslušné úřady často nejsou dostatečně informovány o centrálních projektech určených pro romskou komunitu. Vyskytuje se i rezervovaný postoj příslušných představitelů měst k romským a proromským aktivitám, vyplývající z generalizované ‚špatné zkušenosti‘ s takovými

---

⁶⁰Mapa sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. [cit. 2014-03-26]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/mapa/index-2.html>

⁶¹BARŠA, P.: Soužití Cechu s Romy a teorie integrace. 1993, *Politologický časopis*, 5/3, s. 284 - 295.

⁶²ŠTĚCHOVÁ, M. *Romská minorita a postupy integrace: závěrečná zpráva z výzkumu*. Str. 5- 6.

aktivitami. Příslušní představitelé města mají z různého důvodu problémy s komunikací s romskou menšinou, nevědí, s kým mají jednat (kdo je představitel jednotlivých skupin Romů), neboť neexistuje organizovaná sebe prezentace Romů na místní úrovni, apod.⁶³ Z výsledků výzkumu vyplynulo, že problémem soužití Romů a Neromů jsou předsudky a stereotypy majority vůči integraci Romů a zároveň nízké povědomí o vlastní etnické identitě. Ovšem za největší problém bránící začlenění některých Romů do společnosti je považována vysoká nezaměstnanost a bytový problém. Pozitivním posunem v rámci integrace Romů je z hlediska šetření formující se romská intelektuální elita zapojující se do sociální práce v lokalitě města. Za kvalitnější je považována místní úroveň různých sociálních, charitativních a církevních organizací.⁶⁴ „Mnozí Romové se snaží začlenit do majoritní společnosti, což činí integrační snahy státu legitimní.“⁶⁵ Pozoruhodným výsledkem výzkumu je informace, že velké množství Romů je plně asimilováno, nikoli integrováno, a mnoho z nich žije v interetnických svazcích. Problémem pro pokračující proces integrace celé etnické skupiny je fakt, že se tito lidé za Romy obvykle nepovažují.⁶⁶

Rozdílům v sociální distanci vůči Romům u studentů jednotlivých fakult Univerzity Palackého v Olomouci se věnoval Ryšavý (2003) ve výzkumu *Sociální distance vůči Romům: Příklad vysokoškolských studentů*. Pomocí Bogardusovy škály zjistil největší rozdíly mezi filozofickou a teologickou fakultou na jedné straně a lékařskou fakultou na straně druhé.⁶⁷ „Projekt výzkumu předpokládal reprezentativní šetření na celé univerzitě. Na pěti fakultách byl výběrový soubor sestaven s pomocí výběrového kroku z úplných seznamů studentů. Dvě fakulty tento postup odmítly.“⁶⁸ Sociální distance studentů významně souvisela dle badatele s postojem k romské kultuře v užším slova smyslu (znalost romských umělců na poli hudebním, výtvarném atd.).⁶⁹

Snahu vypracovat typologii projektů, které mohou sloužit jako nástroj pro překonávání sociální exkluze Romů, měla za cíl analýza *Hodnocení projektů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské populace* (2002). Badatelé vycházeli z materiálů poskytnutých Meziresortní komisí pro záležitosti romské

---

⁶³ ŠTĚCHOVÁ, M. *Romská minorita a postupy integrace: závěrečná zpráva z výzkumu*. Str. 6- 7.

⁶⁴ Tamtéž, str. 104.

⁶⁵ ŠTĚCHOVÁ, M. *Romská minorita a postupy integrace: závěrečná zpráva z výzkumu*. Str. 104.

⁶⁶ Tamtéž, str. 104.

⁶⁷ RYŠAVÝ, D. Sociální distance vůči Romům: případ vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*. Str. 55.

⁶⁸ Tamtéž, str. 68.

⁶⁹ RYŠAVÝ, D. Sociální distance vůči Romům: případ vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*. Str. 68 - 73.

komunity, ale tato data byla nekonzistentní a neměla standardizovanou podobu. Tento fakt pravděpodobně znesnadňuje orientaci v podpořených projektech a jejich efekt. Důvodem této situace je vágně koncipovaný formulář, ale také metodologická nedostatečnost jedinců předkládat projekty. Řešením by bylo školení jednotlivců předkládajících projekty (znalost, jak formulovat žádost o finanční podporu), přepracování formulářů a vypracování standardizované formy pro zhodnocení realizovaných projektů.⁷⁰

Také diplomové práce studentů se zabývají tématem Romů. Jedním takovým příkladem je příspěvek o narativním výzkumu studentky Zahradníkové (2009), který byl uveden ve sborníku konference *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IX.: Individualita a jedinečnost v kvalitativním výzkumu*. Její článek nesl název „Identita romských dětí vyrůstajících v pěstounské péči v „bílých“ rodinách“. Výzkum provedla Zahradníková v rámci magisterského studia psychologie v letech 2007 – 2008 v osmi pěstounských rodinách v ČR, přičemž vyslechla 20 dětí. Na základě životních příběhů řešila otázku utváření identity romských dětí.⁷¹

---

⁷⁰ NAVRÁTIL, P., ŠIMÍKOVÁ, I. *Hodnocení projektů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské populace*. VÚPSV Praha. Výzkumné centrum Brno, 2002. 39 str.

⁷¹ *Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IX: individualita a jedinečnost v kvalitativním výzkumu : [sborník vybraných příspěvků z IX. česko-slovenské konference ... : 20.-21. ledna 2010 v Brně]*. Str. 303.

5. Metodologie

Obsahem empirické části práce je popis záměru, průběhu, analýzy a interpretací výzkumu. Vzhledem k povaze výzkumné oblasti a tématu výzkumu jsme zvolili kvalitativní metodologii s designem biografické metody. Sběr dat byl dán volbou konkrétního přístupu v metodologii. Informace jsme tedy získali pomocí interview, pozorování a ze zápisů z terénního deníku. Samotnou metodu a důvody jejího návratu do sociálněvědních výzkumů jsme představili v teoretické části práce, nyní se zaměříme na její konkrétní využití v praxi.

Práce se zaměřuje na životní příběhy integrovaných Romů a jejich strategie začleňování do majoritní společnosti v průběhu života prostřednictvím popisu životních příběhů vybraných komunikačních partnerů. Metoda „life stories“ je dle Dudové *„jednou z nejčastěji používaných a rozpracovaných metod kvalitativního výzkumu při studiu životních drah (...)“*.⁷² Výhodou kvalitativního zkoumání životních drah oproti kvantitativnímu bádání je fakt, že namísto promítání našich teoretických konstrukcí o průběhu jedincovy životní dráhy je dáno slovo samotným aktérům a jejich interpretacím vlastního života v průběhu času.⁷³ Jako výzkumné téma jsme zvolili *Strategii začleňování: životní příběhy začleněných Romů do majoritní společnosti ve vybraných městech ČR*. V rámci analýzy se zaměříme na podobu těchto životních příběhů. Stěžejní otázkou se pro nás stala strategie začleňování Romů v průběhu jejich života. Zda se jednalo o strategii charakterizovanou zpočátku exkluzí nebo inkluzí.

Hlavní cíl

Hlavním cílem diplomové práce je zjištění podoby životních příběhů integrovaných Romů a na jejich základech popsat strategii jejich začlenění.

---

⁷² DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online].

⁷³ Tamtéž.

Hlavní výzkumná otázka:

Jaká je strategie začlenění v životním příběhu integrovaného Roma?

Dílčí výzkumné otázky:

- Jaká byla životní dráha v období dětství a mládí začleněného Roma?
- Jaký charakter měla pracovní kariéra v životním příběhu začleněného Roma?
- Jak vnímají začlenění Romové vztahy se svým okolím (minorita, majorita)?
- Co ovlivnilo v životních drahách to, že se Romové začlenili?

6. Výzkumný vzorek

Při volbě kritérií výzkumného vzorku začleněných Romů jsme reflektovali sociální čas jedince, který ve studiu životních příběhů vymezuje vliv věkově specifických hodnot a norem. Z toho důvodu je určitá pozice člověka v jeho životním cyklu vždy spojována s věkově specifickými životními přechody, sociálními statusy a jejich rolami.⁷⁴ Samotná volba kritérií výzkumného vzorku byla velmi komplikovaná vzhledem k tomu, že neexistuje žádný jednotný model integrovaného Roma. Při výběru jsme byli nuceni zvážit mnoho navzájem se vylučujících aspektů ovlivňujících sociální integraci Romů. Např. při volbě prostorového kritéria – bydliště mimo sociálně vyloučenou lokalitu, jsme se dostali do kontaktu s rodinou, která legitimizuje své romství, participuje dlouhodobě na trhu práce, ale bydlí v jednom z panelových domů ve vyloučené lokalitě. Tuto rodinu jsme proto nezačlenili do výzkumného vzorku. V našem zkoumání jsme se chtěli naprosto vymanit oblastem vyloučených lokalit, neboť osoby zde žijící podléhají prostorovému vyloučení a nejsou tudíž plně integrováni do společnosti.

Pro výzkum zaměřující se na podoby životních příběhů začleněných Romů byla vybrána tato kritéria výzkumného vzorku:

- Osoba legitimizující své romství
- Osoba starší 21 let
- Bydliště mimo sociálně vyloučenou lokalitu
- Převažující kontinuální pracovní dráha

První dvě kritéria vzorku byla předem daná vzhledem k oblasti výzkumu zaměřené na integrované dospělé Romy. Minimální hraniční věk byl zvolen na základě periodizace období dospělosti. Dospělost je považována za nejvyšší etapu zralosti lidského jedince. Toto období je v životě jedince charakterizováno určitou samostatností, citovou vyrovnaností, objektivním využíváním rozumových schopností a

---

⁷⁴ Vyšlo nové číslo Sociowebu 11/2011. *Sociologický ústav: Akademie věd ČR, V. v. i.* [online]. 2011 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/aktualita/vyslo-nove-cislo-sociowebu-112011#.Uygsqc4R6Ck>.

dosažením nejvyššího stupně sociální zralosti v ontogenezi svého vývoje. V této fázi jedinec zakládá vlastní domov a rodinu. Hurlocková vymezuje ranou dospělost od 21 let věku jedince.⁷⁵ I my jsme tento věk zvolili jako minimální stáří výzkumného vzorku, i přesto, že věková hranice jednotlivých etap životního cyklu u Romů není shodná s majoritou a Romové obecně dospívají dříve než většinová populace. Tento fakt koresponduje s *Národní zprávou* z roku 2009 zabývající se *Romskou populací a zdravím v České republice*. Ve zprávě je možné dohledat, že „zastoupení starých osob dosud nepřesáhlo 5% (u populace ČR se pohybuje kolem 18%) a vzhledem k malému počtu osob starších 60 let a možným nepřesnostem při udávání vyššího věku se nijak výrazně neměnilo.“⁷⁶ V porovnání s věkovou strukturou obyvatel je zřetelné odlišné zastoupení dětské složky a starších osob, což dokládá odlišný charakter demografické reprodukce obou srovnávaných populací.⁷⁷

Třetí podmínka byla nastavena tak, abychom výzkumný vzorek vymanili ze všech dimenzí sociální exkluze, neboť ta není předmětem výzkumu. To však neznamená, že by ve vyloučených lokalitách nežili částečně integrovaní Romové. Sami jsme se v rámci šetření o tomto faktu přesvědčili, ale tato data pro nás nebyla stěžejní.

Poslední kritérium bylo určeno na základě rozlišení dimenzí sociální inkluze dle Woodwarda a Kohli. Ti vymezují tři základní dimenze: politickou, ekonomickou a občanskou.⁷⁸ A právě ekonomický rozměr pro nás byl v tomto bodě zásadní, neboť se uskutečňuje prostřednictvím trhu práce a působení sociálního státu. Dle Giddense přináší práce pocit stability, určuje životní směr a přispívá k bohatství společnosti. Proto je pracovní sféra důležitá jak pro integraci do společnosti⁷⁹, tak pro vymezení našeho výzkumného vzorku.

Komunikační partneři byli vybráni zpočátku záměrným výběrem a následně pomocí metody sněhové koule. Důležitou roli ve výběru hrála také ochota subjektů sdělovat výzkumníkovi informace o svém životě a spolupracovat tak s ním na tvorbě životního příběhu. V tomto případě bylo nutné získání důvěry komunikačních partnerů. To se nepodařilo ve dvou případech. V prvním jsme se s dotyčnou osobou nebyli schopni domluvit na schůzce minimálně 4 měsíce a i v situaci, kdy už bylo dohodnuto

---

⁷⁵ ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled vývojové psychologie*. Str. 118.

⁷⁶ HABERLOVÁ, V., L. NESVADBOVÁ a J. ŠANDERA. *Romská populace a zdraví: Česká republika - Národní zpráva 2009*. Str. 13 – 14.

⁷⁷ HABERLOVÁ, V., L. NESVADBOVÁ a J. ŠANDERA. *Romská populace a zdraví: Česká republika - Národní zpráva 2009*. Str. 13 – 14.

⁷⁸ *Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin*. Ed. Sirovátka, T. str. 23.

⁷⁹ GIDDENS, A. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. Str. 96.

datum setkání, bylo vždy zrušeno pár hodin před schůzkou. V druhém případě jsme opakovaně po 3 až 4 měsíce docházeli do romské rodiny a komunikační partnerka si s námi vždy domluvila další termín schůzky i přesto, že jí to bylo nepříjemné a její nedůvěra byla zřejmá. V tomto bodě nemělo smysl pokračovat ve výzkumu životního příběhu subjektu.

Celkově bylo osloveno 11 komunikačních partnerů. Z toho bylo vybráno 5 pro sběr informací k životním příběhům. Cílová skupina je tedy tvořena třemi muži v rozmezí 27 – 48 let a dvěma ženami v rozmezí 35 -53 let. Tři participanti žijí v současné době v Libereckém kraji, dva v Moravskoslezském. Všichni z dotazovaných založili vlastní rodinu. Pro lepší přehled vybraných komunikačních partnerů uvádíme *tabulku 1*.

Tab. 1. Vybraní komunikační partneři výzkumu

Komunikační partner	Věk	Místo narození	Dosažené vzdělání	Rodinný stav	Původ rodičů
Radim	48 let	Šumperk	ZŠ (dodělavá si SŠ)	Ženatý, 4 děti	SR
Marta	53 let	Jirkov	SŠ	Vdaná, 2 děti	ČR
Alena	35 let	vesnice nedaleko Bratislavy	Nástavba s maturitou	Rozvedená, 1 dítě	SR
Martin	27 let	Frýdlant	ZŠ (dodělavá si SŠ)	Svobodný, 2 děti	ČR
Evžen	35 let	Bruntál	Výuční list	Rozvedený, 2 děti	ČR

7. Bariéry výzkumu

V této studii vycházíme především z dat získaných z interview (pro metodu životního příběhu často nazývaných vyprávění), jehož výsledek závisí na interakci výzkumníka a komunikačního partnera a nemůže probíhat neutrálně, zbaveno všech možných ovlivnění. Badatel do něj vstupuje jako specifický typ publika, často dává vyprávění strukturu, doptává se na doplňující informace tak, aby se dopátral toho, co je předmětem jeho studia.⁸⁰ V tomto ohledu jsou bariéry výzkumu zřejmé, ne však vždy výzkumníkem ovlivnitelné. Další příčinou bariér mohou být také nedostačující zkušenosti badatele. Jsme si také vědomi omezené validity a reliability výzkumu a výsledky proto nelze prezentovat jako obecně platné.

V otázce míry subjektivity a objektivit ve výzkumu vycházíme z pojetí Dudové, pro kterou tato otázka v biografickém přístupu ztrácí smysl. *„Ve skutečnosti mezi oběma pozicemi není (nebo by neměl být) zásadní předěl, jelikož i při zkoumání subjektivity si musíme uvědomovat, že jedinci žijí uvnitř sociálních či kulturních rámců, které ovlivňují jejich vnímání významů. A při zkoumání objektivních struktur není možné zapomenout, že tyto struktury jsou výsledkem procesů vycházejících ze souborů „subjektivních“ jednání či přikládání významů.“*⁸¹ Taktéž Svoboda poukazuje na aspekt sociálního formování zapisovaných dat. Na mysli bychom stále měli mít to, že výsledky tohoto konstruování prochází vědomou a nevědomou selekcí, interpretací a zkreslením, a proto je nemůžeme chápat jako objektivní.⁸² Tyto intersubjektivní konstrukty a sociálně sdílené významy nám napomáhají sdělovat informace o sociálních a kulturních kontextech, ve kterých lidé žijí. Skrze zkušenosti a interpretace komunikačních partnerů lze dosáhnout na hlubší struktury žitého světa (normy, kulturní vzorce), které jsou

---

⁸⁰ DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie*. Str. 8.

zásadní při formování a ovlivňování současných životních drah⁸³ (např. kdy je vhodný čas, respektive věk pro ženu na početí dítěte).

Bariéry ve výzkumu nám byly kladeny taktéž ze strany komunikačních partnerů. Jak již bylo výše uvedeno, setkávali jsme se s lidmi, kteří nebyli ochotni s námi spolupracovat. I přes projevený zájem o téma výzkumu nám dotyčná osoba neustále rušila předem domluvené schůzky vždy těsně před společným setkáním. Domníváme se, že důvodem nezdaru byl mimo jiné manžel účastnice výzkumu, který nám zjevně nedůvěřoval a měl strach, že jeho rodině budeme kontrolovat účty. Ani po telefonickém vysvětlení tématu a důvodu výzkumu nám muž nedůvěřoval a spolupráci jsme tudíž považovali za ukončenou.

Překážkou ve výzkumu pro nás byl také komunikační partner, který sice souhlasil se zkoumáním a s interview, bohužel se nám ale nepodařilo navodit příznivou atmosféru pro jeho biografické vyprávění. Domníváme se, že chyba nebyla pouze na naší straně, neboť participant byl od počátku setkání nervózní a jako jednu z prvních informací o sobě uvedl, že je introvert. Ani pomocí polostrukturovaného interview jsme jej nenaladili na výzkum a dotazování jsme po půl hodině ukončili shodou s komunikačním partnerem, který již neměl další informace ke sdělení, a my již neměli dalších otázek. Získané informace jsme pro další analýzu dat shledali nedostatečnými.

---

⁸³ DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

8. Etické otázky a pravidla výzkumu

Antropolog při své práci čerpá ze své osobnosti více než kterýkoli jiný vědec. Míra osobního nasazení má ovšem důležité etické dopady, které vyvolávají otázky po morálních závazcích výzkumníka vůči jeho informátorovi.⁸⁴ „*Americká antropologická asociace a další profesní orgány a rovněž mnohé univerzitní katedry vypracovaly etické kodexy pro ochranu informátorů, kterým se nemusí líbit „antropologizace“ jejich osobních zájmů ani skutečnost, že jejich „blízký přítel ze zahraničí“ najednou zmizí a už se nikdy neobjeví.*“⁸⁵ I přesto, že prováděný výzkum neprobíhal v zahraničí, jsme se řídili etickými pravidly, neboť etiku by měl antropolog zohledňovat v jakémkoliv výzkumu.

V průběhu celého šetření jsme dodržovali etická pravidla daná Etickým kodexem České asociace sociálních antropologů CASA pro zásady výzkumné práce. Pro ukázkou uvádíme některé zásady stěžejní pro námi prováděný výzkum⁸⁶:

- *Výzkum je prováděný tak, aby neohrozil účastníky nebo účastnice výzkumu, jejich životní prostředí či kulturní hodnoty.* Pro dosažení tohoto etického bodu jsme se vždy snažili vyhovět požadavkům komunikačního partnera v místě, kde měl být rozhovor prováděn, a ve způsobu záznamu získaných informací. V rámci interview jsme ústně nehodnotili výpovědi komunikačních partnerů a nesnažili jsme se je přesvědčit o našich názorech v případě, že se lišili od těch jejich.
- *Výzkumník chrání soukromí a bezpečnost osob, které studuje a o kterých píše.* Z hlediska tohoto bodu etického kodexu jsme změnili jména účastníků výzkumu a taktéž neuvádíme místa jejich současného bydliště.

---

⁸⁴ ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Str. 43

⁸⁵ Tamtéž, str. 43.

⁸⁶ Česká Asociace pro Sociální Antropologii. [online]. [cit. 2014-03-17]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/novy/?page_id=7

- *Výzkumník zohledňuje meze použitých metod zkoumání a na tato omezení upozorňuje při zveřejňování svých výsledků.* Na tento fakt jsme upozornili v kapitole o bariérách výzkumu.

Před zahájením výzkumného šetření byli respondenti obeznámeni s tématem, účelem a předpokládaným průběhem výzkumu. Dále jim bylo sděleno, že podléhají anonymitě a ze své svobodné vůle mohou odstoupit od výzkumu nebo nereagovat na jakoukoliv otázku. Před každým započatým rozhovorem jsme si opětovně ověřili, že můžeme informace zaznamenávat na diktafon.

9. Kvalitativní výzkum

Sociální vědy rozlišují dva základní typy výzkumu. Dle Punche leží kvalitativní výzkum v ostrém kontrastu vůči kvantitativnímu přístupu, který je poměrně metodologicky jednotný. Dominantním rysem současné doby je kvalitativní výzkum a jeho rozmanitost.⁸⁷ „Přestože v současné době badatelé nemusí zdůrazňovat svébytnost kvalitativního výzkumu, či dokonce bojovat za jeho uznání, i dnes panuje velká terminologická rozrůzněnost v definování termínu kvalitativní přístup.“⁸⁸ Ve skutečnosti je pole kvalitativního výzkumu definováno především řadou rozporů a váhání než jednou společnou definicí. Tyto neshody pracují tam a zpět mezi konkurenčními definicemi a koncepcemi oboru.⁸⁹ Metody kvalitativního přístupu tedy netvoří jednotný celek, ale zastřešují obrovskou škálu výzkumných postupů.⁹⁰

Oproti kvantitativnímu výzkumu má ten kvalitativní lineární charakter, proto je badatel nucen se neustále vracet k předcházejícím fázím a modifikovat je v závislosti na průběhu výzkumu. Na rozdíl od kvantitativního výzkumu má kvalitativní přístup jasně rozpoznatelný pouze začátek a konec. To, co se nachází mezi těmito pevnými body, je neustále dotvářeno a obměňováno. Jedná se o cyklus, ve kterém současně probíhá výběr případu do vzorku, sběr dat a paralelně také analýza těchto dat. Tato neustálá modifikace jednotlivých fází výzkumu tak dává volný prostor pro improvizaci badatele.⁹¹

---

⁸⁷ PUNCH, K. *Introduction to social research: quantitative and qualitative approaches*. Str. 134.

⁸⁸ ŠVAŘÍČEK, R. ŠEĎOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 13.

⁸⁹ DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. *Handbook of qualitative research*. Str. ix.

⁹⁰ PUNCH, K. *Introduction to social research: quantitative and qualitative approaches*. Str. 134.

⁹¹ ŠVAŘÍČEK, R. ŠEĎOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 51 – 53.

9. 1. Design kvalitativního výzkumu

Designem výzkumu byl pro diplomovou práci zvolen biografický přístup. Jeho vznik a vývoj jsme představili v teoretické části práce, v následujícím textu se zaměříme především na jeho metodologii.

Hendl vnímá biografický přístup za zvláštní verzi případové studie, a to proto, že se týká buď jedné osoby, nebo malého počtu osob. Biografická metoda výzkumu mnohdy srovnává výsledné životní dráhy či životní příběhy a snaží se nalézt jejich vzorce a vysvětlit podobnosti osob či sociálních jevů.⁹² Svoboda naopak přirovnává výzkum založený na biografické metodě k technice zúčastněného pozorování. V první řadě je nezbytná určitá míra participace v terénu. Badatel by měl být obeznámen s reáliemi dané lokality a současně by měl být „nativními“ přijat, respektován a měl by si získat důvěru zkoumaných osob. Komunikační partner, který si vůči výzkumníkovi nevytvoří důvěru, bude poskytovat pouze kusé informace a bude jednat s odstupem.⁹³ O této situaci jsme se mohli sami přesvědčit v rámci našeho výzkumu. Konkrétní okolnosti týkající se důvěry participanta, který si ani po čtyřech setkáních k nám nevytvořil důvěru, jsme popsali v kapitole zabývající se výzkumným vzorkem. Na druhou stranu, jak podotýká Svoboda, se v případě biografického designu nepředpokládá větší míra začlenění do zkoumané skupiny, výzkumník se tedy nemusí stát „jedním z nich“. Role badatele ve vztahu ke komunikačnímu partnerovi je zde jasně daná na rozdíl od zúčastněného pozorování. Výzkumník se ptá, zkoumaný odpovídá. Badatel si musí zachovávat určitou míru autority, tudíž není v biografickém výzkumu vyžadováno žádné „zvládnutí mimiky“. Stejně tak reflexivita není ze strany výzkumníka při psaní závěrečné studie tak významná jako v zúčastněném pozorování. Dle Svobody totiž není mnoho informací, které by měl badatel reflektovat. Na námi pokládané otázky participant odpovídal. To, zda se u vyprávění nějak „vrtěl“ či dělal dlouhé pomlky v povídání, není ve výsledku až tak stěžejní.⁹⁴ I přes to jsme však v této práci do kapitoly Techniky sběru dat zahrnuli část věnující se informacím z terénního deníku, neboť jsme přesvědčeni, že i v rámci biografické metody výzkumu mohou být

---

⁹² Hendl, str. 130.

⁹³ SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie* [online]. Str. 7.

⁹⁴ Tamtéž.

takové údaje pro čtenáře zajímavé a umožní mu lépe pochopit kontext daných situací či celého výzkumu.

Biografický přístup zkrátka „objevuje ty, kteří by jinak zůstali němými a nevědomými objekty historie, dává jim šanci stát se subjekty, kteří si čtou v knize svého osudu s otevřenýma očima.“⁹⁵

9. 2. Techniky sběru dat

Jednou z nejobtížnějších a zároveň nejvhodnějších technik pro získávání kvalitativních dat je dle Miovského **interview**. Jeho obtížnost a řádné zvládnutí nespočívá pouze ve správném dotazování, ale bere v úvahu také potřebné sociální dovednosti, citlivost a kultivaci schopnosti pozorovat (jak introspektivně, tak extrospektivně). Umění antropologa by tedy mělo spočívat ve vhodném propojení těchto technik a náležitě z nich vytěžit maximum pro výzkum.⁹⁶ Současně existuje několik typů rozhovorů, které produkují odlišné typy dat a tato data jsou využitelná v rozdílných přístupech výzkumu. Jednotlivé druhy interview se odlišují strukturou a mírou kontroly nad výpověďmi komunikačních partnerů z hlediska výzkumníka. Kromě zcela nestructurovaného interview lze při sběru dat využít i polostrukturovanou formu dotazování nebo vysoce formální interakci s komunikačním partnerem. K interview se užívá telefonu, osobního setkání a stále častěji také internetu. Ve virtuálním prostředí se k získávání dat používá e-mail, skype, sociální sítě či neustále se vyvíjející nové programy a s nimi i nové možnosti zprostředkování interview mezi výzkumníkem a komunikačním partnerem.⁹⁷

Technika interview se používá i v rámci sběru informací pro metodu životního příběhu. Z hlediska uchopení života v jeho komplexní podobě a provádění hloubkové studie individuálních životů je dle Atkinsona interview jedinečným nástrojem při sběru dat.⁹⁸ Od jiných typů rozhovorů se metoda životního příběhu odlišuje především zaměřením na způsob, jakým aktéři konstruují význam dlouhodobých procesů čili

---

⁹⁵ POITEVIN in SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie* [online]. Str. 7.

⁹⁶ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Str. 155 – 156.

⁹⁷ BERNARD, H. *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. Str. 156.

⁹⁸ ATKINSON, P. a S. DELAMONT. *Narrative methods*. Str. 3.

celého svého života (tzv. celoživotní konstrukce významu). Navíc propojuje individuální příběhy s historickými událostmi, institucionálními změnami a přechody mezi systémy.⁹⁹ Zároveň interview nemůže poskytnout zrcadlovou reflexi objektivní reality, pouze interakci mezi výzkumníkem a komunikačním partnerem, v níž oba účastníci konstruují narativní podoby sociálního světa. Interakce se tak stává pro výzkumníka příznivou, neboť díky ní může proniknout k významům, jež lidé přikládají svým zkušenostem a sociálním světům. V tomto smyslu není interview dle Dudové ani neutrálním prostředkem získávání informací o realitě, ani zdrojem zkreslení této reality. Je to prostor plný příležitostí pro vytváření vědění.¹⁰⁰

Stěžejní pro zachycení jedincovy biografie je narativní interview. Zkušenost jedince se v něm nezjišťuje pomocí schématu otázka – odpověď, ale výzkumník naopak povzbuzuje komunikačního partnera k volnému vyprávění o svém životě či jeho části. Tento typ interview jsme zvolili pro sběr informací i v našem výzkumu. Využili jsme techniky narativního interview se zaměřením na životní zkušenosti jedince a polostrukturovaného interview, u kterého bylo nutné si předpřipravít oblasti důležité pro sběr dat při setkání s komunikačním partnerem. Polostrukturované interview jsme využívali v situacích, kdy se nám nepodařilo pomocí neformálních rozhovorů „prolomit ledy“ s účastníkem výzkumu. Současně bylo důležité pro zachování jednotnosti dat pro následnou analýzu. Jednotlivá interview byla hloubková a byla prováděna opakovaně. Zde uvádíme seznamu témat připravených výzkumníkem na základě tématu výzkumu pro interview:

- Život rodičů komunikačního partnera v období před jeho narozením
- Období dětství komunikačního partnera
- Období školní docházky a dospívání komunikačního partnera
- Období dospělosti
- Participace na trhu práce a pracovní historie
- Vztahy s okolím (minorita a majorita)
- Budoucnost komunikačního partnera

---

⁹⁹ Vyšlo nové číslo Sociowebu 11/2011. *Sociologický ústav: Akademie věd ČR, V. v. i.* [online]. 2011 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/aktualita/vyslo-nove-cislo-sociowebu-112011#.Uygsqc4R6Ck>.

¹⁰⁰ DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

Biografické rozhovory byly zaznamenávány v průběhu jednoho až dvou setkání s komunikačním partnerem v digitální zvukové podobě a následně byly přepsány do písemné podoby a analyzovány.

9. 2. 1. Pozorování

Vědecké pozorování patří spolu s rozhovorem k nejstaršímu způsobu získávání poznatků o daném jevu.¹⁰¹ Existuje několik různých typů pozorování. Pro zvolený výzkumný záměr jsme využili technik přímého pozorování, které nebylo předem strukturované. S komunikačními partnery jsme se setkávali většinou v místě jejich bydliště, přičemž jsme pozorovali rutinní situace, které jedinci vykonávali nevědomky, a tudíž by je nesdělili v rámci rozhovoru. Dále jsme se zaměřili na pozorování atmosféry a celkové situace vzniklé interakcí mezi výzkumníkem a komunikačním partnerem.

Švaříček uvádí sedm výhod pozorování v kvalitativním výzkumu:

- Deskriptivně zachytit, co se děje a jak vypadá daná situace.
- Slouží k pochopení celého kontextu, ve kterém se daná situace odehrává.
- Dovoluje být badateli otevřený vůči problémům a nespoléhat se na koncepty daného jevu v teoretické literatuře.
- Badatel je schopen zachytit rutinní situace, o kterých participanti nehovoří z důvodu, že si je neuvědomují.
- Badatel může dát do vztahu jevy, kterým se nikdo předtím nevěnoval.
- Badatel je schopen pozorovat to, co by mu participanti nesdělili (např. z důvodu, že je cizí osoba).
- Badatel si tvoří vlastní názor na pozorované jevy.¹⁰²

Při každém setkání s komunikačním partnerem jsme si všímali jeho otevřenosti či uzavřenosti a to nám také napomohlo vyčíst jeho důvěru k nám. S výčtem výhod

---

¹⁰¹ MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Str. 142.

¹⁰² ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĎOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 143 – 144.

pozorování, které uvádí Švaříček, se ztotožňujeme, neboť jsme se s většinou z nich v terénu setkali. Nejvíce viditelné pro nás byli rutinní situace, o kterých participanti nemluví (např. způsob chování ke svým dětem). Zajímavé byly situace, kdy komunikační partneři gestikulovali tělem a nevědomky nám tak neverbálně sdělovali informace. Rozlišitelná byla rutinní gestikulace při příjemné atmosféře, kdy byl participant uvolněný a sdílný, od projevů neverbální komunikace, kdy byl komunikační partner nervózní a necítil se uvolněně. Tato diference byla důležitá pro jednotlivé části vyprávění, u kterých jsme mohli zpozorovat zalíbení jednotlivých témat. Nejvýznamnější pro nás bylo pozorování z toho hlediska, že jsme byli schopni dát určité jevy do kontextu a zachytit tak situaci v celé její šíři.

9. 2. 2. Terénní poznámky

Vlastní poznámky z terénu jsou pro badatele nedílnou součástí každého kvalitativního výzkumu¹⁰³, proto jsme si vedli terénní deník, ze kterého jsme následně čerpali při analýze dat. Po setkání s komunikačním partnerem jsme si zapisovali atmosféru v místě zkoumání, celkový kontext situace, činnosti či jevy, které nebylo možné zaznamenat pomocí diktafonu, rutinní činnosti, jež si participant neuvědomoval, nebo projevy neverbální komunikace. Zajímavou součástí byly neplánované interakce komunikačních partnerů s dětmi nebo s manžely či manželkami, kdy jsme je mohli vidět nezaujaté výzkumem v každodenních situacích.

Zajímavé pro nás bylo pravidelné navštěvování komunikačních partnerů v obdobnou hodinu, protože jsme si tak mohli povšimnout rutinních činností, které v daný čas vykonávaly. Pravidelným časem se v případě jedné komunikační partnerky stala hodina po poledni ve všední den. Vždy, když jsme dorazili k účastnici výzkumu domů, přivítala nás vůně oběda vařeného pro děti a manžela. Byl to čas, kdy komunikační partnerka měla relativně prostor pro interakci s námi, stále se však věnovala přípravě oběda pro rodinu. Ve výpovědích mnohokrát zopakovala, že rodina je pro ni vším, a bylo to patrné zejména ve chvíli, kdy děti přišli po druhé hodině ze školy domů. To pro nás bylo jasné znamení, že participantka v brzké době ukončí vyprávění, neboť pro ni nastával drahocenný čas, kdy se měla starat o rodinu.

---

¹⁰³ ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Str. 144.

Deníku jsme využívali i v situacích, kdy komunikační partneři odmítli nahrávání svých vyprávění na diktafon, a museli jsme zapisovat všechny podstatné informace. To pro nás bylo velice složité, neboť jsme občas nebyli schopni postihnout úplnost důležitého sdělení, ale pouze jeho část. Tato skutečnost nám nepomáhala ani při analýze dat, kdy se nám lépe pracovalo s přepsanými interview než s terénním deníkem, ve kterém mohly chybět důležité informace pro náš výzkum.

Do terénního deníku jsme zapisovali nejen informace o komunikačních partnerech a prostředích, ve kterých jsme se vyskytovali, ale zaznamenávali jsme také naše intersubjektivní pocity ohledně otevřenosti komunikačního partnera, důvěry či nedůvěry v nás v roli výzkumníka nebo snadnosti navození příjemné atmosféry během vyprávění.

10. Životní příběhy komunikačních partnerů

Během opakovaného pročitání prepisů rozhovorů komunikačních partnerů jsme si vyznačili osnovu jednotlivých příběhů, jejímž výsledkem byly životní příběhy dotazovaných. Jednotlivé události jsme řadili tak, jak byly popisovány během setkání s účastníkem výzkumu. V případech, kdy si v průběhu vyprávění participanti vzpomněli na určitou událost či odběhli od tématu výzkumu, jsme získané informace chronologicky řadili do tvořícího se životního příběhu. Následně jsme získané příběhy spolu s citacemi komunikačních partnerů rozdělili do jednotlivých etap životního cyklu, které jsme popsali v teoretické části práce.

10. 1. Radim (48 let)

Období dětství

Radim se narodil v Šumperku na severu Moravy, kde do svých pěti let bydlel ve vesnici Podlesí. Zde také do tohoto věku navštěvoval jesle, neboť mateřská škola se nacházela ve vedlejší vesnici a pro rodiče Radima nebylo možné jej do ní pravidelně dopravovat. Radim pochází ze 3 sourozenců.

Z Podlesí se s rodiči přestěhoval na východ Slovenska za prarodiči. V prvních letech základní školy se potýkal s několika problémy, a to nejen se slovenským jazykem. Vzhledem k navštěvování jeslí až do věku pěti let nazýval třídní učitelku „tetou“, protože s označením učitel se do té doby nedostal do styku. Již na základní škole věděl, že na Slovensku nechce v dospělosti žít.

Období mládí

V průběhu školní docházky se sám v sobě utvrzoval, že na Slovensku nezůstane. Po dokončení základní školy se začal učit zedníkem. Toto řemeslo využil už během studia, když se jeho rodiče rozhodli stavět rodinný dům a musel se stavbou pomáhat.

Školu však nedostudoval a v 16 letech opustil Slovensko kvůli své budoucí ženě Mirce, která – ačkoli pochází z východního Slovenska – odcestovala se do České republiky za lepší životní příležitostí. V místě svého původu se vyučila přadlenou.

Období dospělosti

Po Radimově návratu do ČR se novomanželům narodilo první dítě, na které bral Radim přídavky (shodně se svým otcem, který na něj kdysi bral přídavky také). Rodiče zasnoubeného páru s manželstvím zpočátku nesouhlasili, protože Mirka je o 3 roky starší a nepřáli si, aby muž žil se starší ženou a naopak.

Po narození syna se Radim potýkal s gamblerstvím, propadl dluhům a nestaral se o rodinu. Toto období svého života odůvodňuje tím, že neuměl hospodařit s penězi a s jídlem. Gamblerství zanechal až v době, kdy uvěřil v Boha a stal se členem církve Jednoty Bratrské.

Jeho pracovní kariéra začala v několika továrnách, v nichž setrval až do převratu. Poté se začal věnovat stavebním pracem. Tuto činnost vykonával až do roku 2012, kdy se stal terénním pracovníkem. Obdobnou práci vykonával již dříve dobrovolně v rámci církve, kterou popisuje následovně: *„V církvi jsem dělal, tam je starší. Starší je, že je po církvi...že po pastorovi... nebo má tu zodpovědnost vlastně za tu církev, za ty lidi. A já jsem měl tu zodpovědnost, já jsem byl starší, 9 let jsem to dělal. A tam jsem docházel nebo oni lidi si mě zvali.“* V průběhu své kariéry si navíc vyzkoušel práci obchodního zástupce.

Radim je členem církve Jednoty Bratrské a v Boha věří přes 20 let. Postupně na tuto víru dala celá jeho rodina, na sklonku života dokonce i jeho rodiče na Slovensku, kteří byli původně katolického vyznání. V rámci církve působil v 90. letech jako starší a tuto práci vykonával 9 let dobrovolně bez jakéhokoli nároku na peníze. Náplní této práce bylo objíždění lidí (případně za ním docházeli lidé), kteří si neuměli poradit s určitou životní situací. Například se zadlužeností či ekonomickým hospodařením. Při poskytování rad čerpal Radim ze svých osobních zkušeností, protože i jemu kdysi pomohl starší z Jednoty Bratrské.

Dnes existuje Romská církev, která je součástí Jednoty Bratrské. *„Máme všechno romský. Akorát ten hlavní pastor, co tam je, je Čech a žije s Romkou. Ale má to, takový to cítění.“*

V současné době působí Radim v občanském sdružení zabývajícím se sociální prevencí. Se ženou jsou svoji již 32 let a mají 4 děti a 5 vnučat. Manželka Radima je v současné době nezaměstnaná, a je tedy ženou v domácnosti. Pomáhá dceři s hlídáním vnučky, protože dcera je bez muže a musí chodit do práce. V září roku 2013 nastoupil do 1. ročníku Střední odborné školy obor Management v sociálním právu, kam pravidelně dojíždí se svým kolegou s práce. Spolu s manželkou jsou majiteli certifikátu o absolvování kurzu zaměřeného na sociální prevenci.

10. 2. Martin (27 let)

Období dětství

Martin pochází z Frýdlandska z na půl romské rodiny. Matka je olašská Romka ze Slovenska, která vyrůstala v dětském domově, odkud si ji vzali pěstouni na tři roky (do 18 let) do Frýdlantu. Tam se potkala s otcem Martina, se kterým zůstali svoji 13 let. V průběhu manželství se jim narodil ještě mladší syn, bratr Martina.

Období mládí

V mládí se Martin potýkal s různými problémy kvůli svému vzhledu, protože byl více podobný na matku než na svého otce. Tyto problémy, které jeho mladší bratr (více podobný otci) nezažil, měly vliv na těžké období puberty, kdy neustále narážel na předsudky a stereotypy. Díky svému bouřlivému mládí Martin nedodělal střední školu.

Období dospělosti

Významnou událostí v jeho životě bylo v 23 letech narození prvního syna, což pro něj představovalo natolik silný impuls, že se rozhodl změnit svůj dosavadní život. Martin nebyl vyučený, ale chtěl mít více peněz, dům a větší rodinu, proto vyhledával různé vzdělávací kurzy. Na prezenční studium neměl čas kvůli náročnému třisměnnému provozu v zaměstnání. V průběhu půlročního vzdělávacího kurzu, díky kterému byl nucen odejít z práce, očekával s přítelkyní příchod druhého potomka. Romská rodina jeho přítelkyně však neviděla ráda, že čekají dítě a Martin se chodí někam učit. „Až

jsem získal práci, tak byl klid. (...) Nemáš práci, nemáš peníze. Že si za něčím jdeš, to není vůbec podstatné. “ S kolegou z práce by se chtěli do budoucna zaměřit na podporu vzdělání, protože si myslí, že to je kámen úrazu u Romů. Jsou přesvědčeni, že podpora v rodině je polovina úspěchu nejen ve vzdělání. Sám měl podporu vzdělávat se u své přítelkyně a u matky.

Pro Martina je prioritou mít rovnováhu v duševním i fyzickém zdraví a v materiálním zajištění.

10. 3. Alena (35 let)

Období dětství

Alena pochází z vesnice nedaleko Bratislavy. Bydlela zde v domě 2+1 s rodiči a dalšími pěti sestrami, přičemž dvě z nich žijí v současné době také v České republice ve stejném městě. Rodiče Aleny pracovali celý život, sousedi ve vesnici si jich vážili a respektovali je. Otec byl zedníkem. Celkem ve vesnici bydlelo zhruba 10 romských rodin, ostatní Romové bydleli v osadě.

Období mládí

Rodiče chtěli, aby se všechny dcery naučily řemeslu. Alena se tedy vyučila prodavačkou, ale už na škole jí říkali, že má na víc. Původně chtěla studovat ekonomickou školu, ale to jí rodiče nedovolili. Sestra jí nyní nutí zpět do školy, proto uvažuje o nástavbě s maturitou, aby měla později možnost lepšího uplatnění na trhu práce.

Období dospělosti

Do České republiky odjela za sestrou a také zde potkala svého manžela. Začátky pro ni byly těžké. Nejdříve bydleli s manželem u rodičů, až později jim byl přidělen byt. Alena pracovala jako prodavačka, uklízečka nebo jako pomocnice v kuchyni. V současné době je nezaměstnaná. Sama říká, že ve městě je těžké sehnat práci. Chodí se ptát do obchodů a škol, ale nikde ji nechtějí přijmout. Sehnání pracovního místa je

podle ní těžší i proto, že je Romka. Zároveň je pro ni důležité, aby měla práci spíše dopoledne a odpoledne a o víkendech aby mohla být s dětmi.

S manželem vychovávají celkem 3 děti. Dvojčata – dva kluci – mají 17 let a dcera 10 let. Dvojčata jsou na gymnáziu a chtěli by jít na vysokou školu. Stále se oba rozmýšlí o oboru, rádi by zkusili právo nebo lékařství.

Tchán Aleny má stavební firmu ve městě. Její manžel se ze dne na den rozhodl, že to zkusí také. Začátky byly hodně těžké, ale dnes se jim podle Aleny daří. V práci se manžel stýká především s majoritou, v soukromí mají také hodně přátel z majoritní společnosti.

10. 4. Marta (53 let)

Období dětství

Marta se narodila v Jirkově v Ústeckém kraji. Pochází z na půl romské rodiny, maminka byla Romka, tatínek Ukrajinec z Ivančic. Měla celkem 3 nevlastní sourozence (společná matka). Byli velice chudá rodina, v Jirkově je už znali, takže jim dávali v obchodě i na dluh. Otec od rodiny odešel brzy, matka se o děti starala sama, přestože byla těžce nemocná. Trpěla rakovinou, které podlehla, když měla Marta 7 let. Nejstarší sestra se o sourozence nemohla starat, protože byla negramotná a nemohla by sourozencům pomáhat s učením a domácími úkoly. Druhá sestra nebyla plnoletá, proto musela Marta se svým bratrem do dětského domova. Marta v něm zůstala do 14 let.

Období mládí

Od 12 let docházela na víkend do pěstounské rodiny, se kterou velice dobře vycházela. Vnímalá je jako skutečné rodiče, vždy s ní probrali každý problém a pomohli jí ho vyřešit. Matka pracovala jako vedoucí sekce v textilní továrně a otec pracoval jako vedoucí oděvní prodejny. Oba byli jazykově nadaní, otec rozuměl výborně anglicky a matka německy. O víkendech jezdili pravidelně na výlety.

Na základní škole prospívala Marta výborně, ve studiu chtěla pokračovat v oboru operní zpěv na konzervatoři. Pravidelně chodila zpívat do pěveckého souboru a také docházela na doučování zpěvu. Rodiče (pěstouni) nechtěli, aby šla Marta hned na

konzervatoř, ale aby nejdříve vystudovala nějaký jiný obor. Nastoupila proto na aranžérskou školu, po které chtěla jít na vysněnou konzervatoř. Ve třetím ročníku otěhotněla, ale školu stihla dokončit. Na konzervatoř se už poté nepřihlásila.

Období dospělosti

První manželství skončilo Martě špatně, s manželem se rozvedli, když bylo dceři 7 let. Během druhého manželství se jí v 27 letech narodila další dcera, po roce manželství však Martin muž zemřel na skrytou srdeční vadu. Po této události žila Marta dlouho s dcerami sama, než si našla přítele, se kterým žila 12 let. Její přítel také náhle zemřel při tragické události. Nyní je Marta podruhé vdaná.

Do svých 52 let pracovala jako aranžérka. V těžších životních obdobích si přivydělávala prací číšnice. Absolvovala vzdělávací kurz na pracovníka v sociálních službách a nyní v tomto oboru pracuje.

Obě Martiny dcery mají vystudovanou uměleckou školu zaměřenou na propagační grafiku. Jedna dcera se odstěhovala do Belgie, kde se provdala a má dvě děti. Dlouho se tam živila jako propagační grafička. Druhá dcera po střední škole nesehnala práci, proto se živí příležitostnými pracemi. Je vdaná a má jednu dceru.

Pro Martu znamená úspěch obecnou stabilitu s možností rozvíjet se. Nikdy neměla problém se svým romským původem, i když o něm okolí vědělo.

10. 5. Evžen (35 let)

Období dětství

Evžen pochází z Bruntálu. Oba jeho rodiče pracovali celý život. Matka chodila na praktickou školu a následně se vyučila kuchařkou. Otec pracoval jako dělník. Má mladší sestru. Rodiče Evžena kladli důraz na vzdělání, chtěli, aby se děti měly v budoucnu dobře. Doma mluvili s dětmi česky a podle Evžena měli přísnou výchovu. *„Protože mamka chtěla, aby z nás něco bylo, abysme měli nějaké výsledky za sebou, tak nás vedla k takové výchově, já myslím, že nás přivedla na cestu trošku přemýšlivějšího.“* V dětství navštěvoval mateřskou školu a následně základní školu. Po škole chodil se

sestrou k babičce na hlídání, kde si dělali úkoly a čekali, až je jeden z rodičů vyzvedne po práci.

Období mládí

Evžen po základní škole docházel na učiliště mimo město, kde mu to příliš nevyhovovalo (byl jediný Rom mezi ostatními žáky). Přestoupil proto na učiliště do jiného města, kde měl kamarády a ti ho brali takového, jaký byl. V té době se začal bavit s romskými vrstevníky (od 14 let), předtím vyrůstal jen s majoritou. Romsky se naučil až od přátel. Vyučil se mechanikem zemědělských strojů a v rámci oboru získal i řidičský průkaz. S kamarády se dohodli, že půjdou ještě na nástavbu s maturitou. Půl roku před dokončením školu opustil.

Období dospělosti

Po nedokončené nástavbě si našel Evžen práci v Brně jako romský asistent. Práce ho zajímala, ale chtěl zažít něco jiného a něco dokázat. Odstěhoval se do Čech, kde si našel ženu a práci. S ženou spolu začali žít, když bylo Evženovi 21 let. Trvalo mu asi 3 roky (práce v továrně), než se dostal na takovou úroveň, kterou od práce požadoval. Žilo se mu tam dobře, Romové měli ve městě své firmy a s majoritou vycházeli dobře. S ženou zůstali v Čechách 13 let. Po rozvodu se Evžen uchýlil do Anglie za rodinou, aby si utříbil myšlenky. Po roce v cizině se vrátil zpět na Moravu. V současné době žije s rodiči a nemůže sehnat práci.

11. Analýza dat

Uvedené konstrukce životních příběhů tvořili základ pro následnou analýzu dat. V průběhu výzkumu jsme doplňovali výzkumné otázky, které se nám začaly jevit jako důležité a neměli jsme je v připraveném výčtu. Prvním krokem v samotné analýze dat tak bylo hledání odpovědí a souvislostí na námi sestavené otázky.

Ve vyprávění komunikačních partnerů se objevovali dvě základní osnovy, které se lišily začleněním do majoritní společnosti buď od narození, nebo až v průběhu života. Tyto dvě základní osy se v životech u některých komunikačních partnerů prolínaly.

Období dětství

V tomto období životního cyklu byli komunikační partneři v područí rodiny a školy, tudíž své začlenění či nezačlenění nemohli aktivně ovlivnit, jednali v rámci zavedených pravidel rodiny a konvencí daných soudobou společností.

A. Narození se do začleněné rodiny: Rodiny, ve kterých komunikační partneři vyrůstali, byly již před jejich narozením začleněné do majoritní společnosti, a to jak u účastníků narozených na Slovensku, tak v ČR. Okolím byli často respektováni a měli s ním dobré vztahy. Nebyli prostorově vyloučeni, bydleli mimo tyto lokality a tak se vymezovali od ostatních Romů. Rodiče komunikačních partnerů měli vždy určitou pracovní dráhu ve svém životním cyklu, alespoň v případě mužské linie.

B. Narození se do exkludované rodiny: Pouze jedna komunikační partnerka se narodila do velmi chudé rodiny, kde byla patrná ekonomická dimenze sociální exkluze. Její životní situace se změnila paradoxně smrtí matky a přestěhováním do dětského domova, odkud si ji osvojila nová neromská rodina bez známek sociální exkluze.

Období mládí

V tomto období probíhali u komunikačních partnerů první zlomy stran aktivního ovlivnění svého začlenění či nezačlenění, stále však ve většině případů byli v područí rodičů a museli je poslouchat. „Řekli (rodiče, pozn. autora) *chceš ženu, bud' budeš mít ženu, nebo tady budeš do té doby, než se vyučíš a budeš poslouchat ještě nás. Udělal jsem si v hlavě pořádek a začal jsem chodit do školy.*“

- A. **V začleněné rodině:** Komunikační partneři, kteří se narodili do začleněné rodiny, navštěvovali střední nebo odbornou školu a ve většině případů ji dodělali. Objevovalo se zde silné ovlivnění rodiči v tom smyslu, že co řekli, to platilo. V případě, že dotyčný nesouhlasil, musel se o sebe začít starat sám.
- B. **Ve vyloučené rodině:** Komunikační partneři vyrůstající v mládí v rodině ohrožené sociální exkluzí také navštěvovali střední nebo odbornou školu, ale nedokončili ji. Potýkali se s rizikovými vlivy, jako bylo například gamblerství.

Období dospělosti

- A. **Integrace:** Etapa dospělosti komunikačních partnerů se vymezovala aktivním a uvědomělým vedením své životní dráhy. Např. „*Řekl jsem si, že já ne, že já musím něco dokázat. Tak jsem odešel do cizího města, kde jsem nikoho neznal a nikdo neznal mě. Tak jsem měl podřadné práce, než jsem se dostal na svoji úroveň, kterou jsem chtěl dělat.*“

Všichni participanti, kteří se v předešlých životních obdobích potýkali s dimenzemi sociální exkluze, nežili v pozdější dospělosti v sociální exkluzi. Naopak byli začlenění do majoritní společnosti. Stále však bylo znatelné *symbolické vyloučení*, které spočívá ve stigmatizaci a marginalizaci některých sociálních skupin většinovou společností. Jedná se o vylučování verbální nikoli o vylučování aktivní.¹⁰⁴ Komunikační partnery považujeme za integrované Romy, neboť toto symbolické vyloučení vzniká na základě odmítavého postoje

---

¹⁰⁴ RA BUŠIC, L. Koho češi nechtějí?: o symbolickém vyloučení. In: *Sociální studia* [online].

některých členů majoritní společnosti a projevuje se především verbálně ve formě předsudků a stereotypů. Mnohdy se jedná o jev nepozorovatelný, a proto v tomto případě nevyklučuje integraci komunikačních partnerů.

Komunikační partner s pozměněným jménem Evžen je sice nezaměstnaný, nicméně nezaměstnanost nemusí vést k sociální exkluzi. V případě, že se Evžen může spolehnout na pomoc rodiny, přátel či státu, můžeme jeho životní situaci považovat za přechodnou. A to z důvodu jeho dlouhodobé pracovní historie a snahy sehnat si zaměstnání, kterou projevoval během rozhovoru.

Tab. 2. Přehled analýzy dat

Etapy životního cyklu	Období dětství	Období mládí	Období dospělosti	Současná situace
Komunikační partner				
Radim	I	I	I	I
Marta	E	I	I	I
Alena	I	I	I	I
Martin	I	E	I	I
Evžen	I	I	I	I

Vysvětlivky:

I = integrovaný/á i v případě, že komunikační partneři podléhají dimenzi sociální exkluze – symbolickému vyloučení

E = exkludovaný/á, komunikační partneri podléhají určité dimenzi či dimenzím sociální exkluze (ekonomická, prostorová, politická, kulturní nebo sociální)

Jak lze z tabulky 2 vypořádat, pouze dva z komunikačních partnerů se ve své životní historii potýkali s dimenzí sociálního vyloučení. Prvním z nich byla Marta, která se v dětství pohybovala v ekonomické exkluzi, a to již od svého narození. Klíčovou událostí pro její život byla smrt matky a nemožnost sourozenců se o ní a o bratra starat. Poté, co žila několik let v dětském domově, si ji do pěstounské péče vybrala rodina, která se výrazně lišila od její biologické. Druhým participantem pohybujícím se v určitém životním období v sociálním vyloučení byl Martin, který v období svého mládí žil ve vyloučené lokalitě. Zásadním impulzem, který mu změnil život, bylo narození syna. Martin začal dálkově opět studovat střední školu, kterou v mládí nedodělal. Navštěvoval vzdělávací kurz, díky němuž získal práci, která ho naplňuje, a se svým kolegou plánují také „něco svého“.

12. Výsledky analýzy dat

Žádný jedinec není autonomní osoba izolovaná od všech vlivů společnosti¹⁰⁵, proto jsme se na tento fakt zaměřili ve výpovědích komunikačních partnerů a v rámci výzkumu jsme hledali strategie začlenění integrovaných Romů.

V životních příbězích účastníků výzkumu byl v procesu začlenění zřetelný odraz způsobu života majoritní společnosti zpravidla už od útlého dětství. Ve výpovědích komunikačních partnerů jsme však pozorovali určitou sociální rekonstrukci „romství“. Tento fakt korespondoval také s výsledky projektu *Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti*, kterého jsme se v rámci výzkumného týmu účastnili. V obou zkoumáních jsme narazili na samostatnou sociální skupinu, která se vymezuje jak k sociálně vyloučené minoritě, tak k majoritě:

- „(...) nechtějí nikde vzít Romáky, oni je neznají, oni je hodí do jednoho pytle, ale výchovou je každé úplně jiný...sehnat práci ve městě je těžké, ještě když jste Rom.“ (Alena)
- „V ghettech, tam jsme ani nebývali, protože já jsem tam nechtěl bývat, že jo a celý život vlastně co jsme tady, tak jsme prožívali tady mezi vašima, žádný v ghettech.“ (Evžen)
- „Vždy se na nás sousedé dívali jinak, ale potom, co zjistili, že jsme slušní, vycházeli s námi v pořádku.“ (Alena)
- „Od začátku černí se mi smáli, že chodím do práce a tak, že dřu a proč to dělám a já jsem stále říkal, že počkejte, bude taková doba, že se poseřete.“ (Evžen)

---

¹⁰⁵ SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie*. Str. 8.

Zde jsme při analýze dat narazili na problém, do které skupiny účastníky výzkumu řadit poté, co se necítili být reprezentanti ani jedné z nich. V rámci konceptu sociální inkluze ovšem bylo nutné jejich specifickou pozici definovat. Pracovně jsme ji tedy označili jako „transformované romství“.¹⁰⁶ Z hlediska sociální integrace by mohla být námi popisovaná skupina „označována jako ‚úspěšně začlenění Romové‘“, kteří vykazují životní styl shodný s majoritním a ostatními (Romy, pozn. autorky) bývají označováni jako „gádžové“ nebo „bílý Romové“. Přesto se ale stále potýkají s překážkami na základě generalizace majoritou pro jejich příslušnost k etnické skupině.“¹⁰⁷ Tento jev také reaguje na problematičnost vymezení integrovaného Roma, se kterou jsme se potýkali při volbě kritérií zkoumaného vzorku v této práci. Pro prezentaci „transformovaného romství“ zde uvádíme výpovědi komunikačního partnera, kde je patrný proces změny:

- „*Já možná nemám (režim, pozn. autorky) do dneška. Já když mám hlad, jdu se najíst. To mám v sobě pořád, mi to zůstalo. Ale vlastně, Rom udělal to, že vyhazuje všechno včerejší jídlo. To jsem taky dělal. Dneska vím, že dám to do lednice a sním to. Dřív jsem to nedělal. (...) To bylo to moje to, že Romové tohle nikdy nedělali. Všechno čistý, všechno se dělalo nový. No a tím pádem jsem takhle ušetřil.*“ (Radim)
- „*Já mám přítelkyni Romku a Romové z její rodiny neviděli rádi, když čekám druhé dítě, že se chodím někam učit (Martin si dostudovává střední školu, kterou v mládí nedodělal, pozn. autorky). Celkem jsem s tím měl problém. Až jsem získal tu práci, tak byl klid. U Romů je to jednodušší. Nemáš práci, nemáš peníze. Že si za něčím jdeš, to není vůbec podstatné.*“ (Martin)

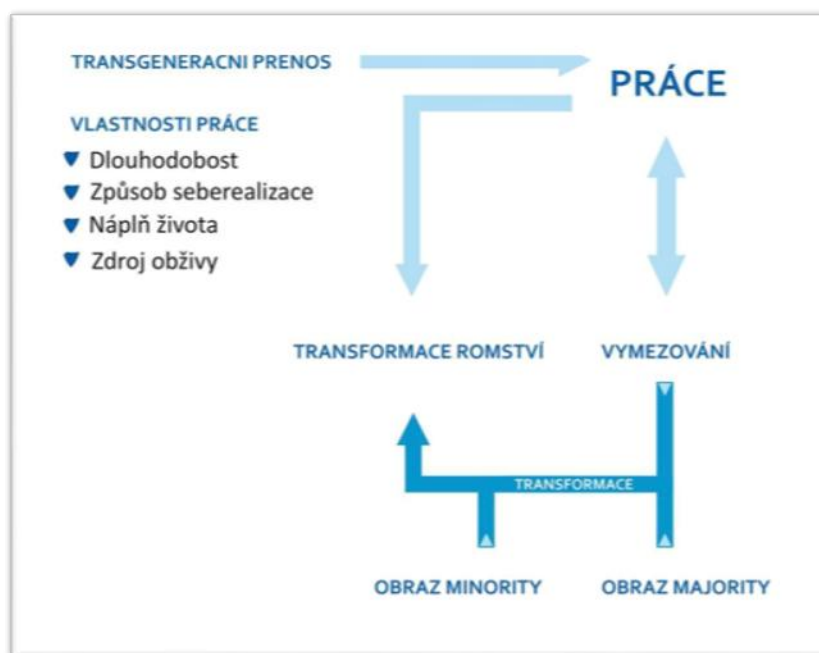
¹⁰⁶ ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzním řízení. Str. 7.

¹⁰⁷ Tamtéž.

- „Já jsem nechtěl takhle bydlet (v sociálně vyloučené lokalitě, pozn. autorky). A žiju i zítra. Já nežiju jen dneska. Žiju i zítra. Je potřeba, abychom žili nějak spořádaně.“ (Radim)

Pro lepší pochopení výsledků analýzy dat zde uvádíme obr. 1 Alternativní model sociální inkluze, který vznikl v rámci projektu IGA a odráží námi zkoumané životní příběhy komunikačních partnerů.

Obr. 1. Alternativní model sociální inkluze¹⁰⁸

Zásadní roli hrála ve strategii začleňování do majoritní společnosti *participace na trhu práce*. Vyznačovala se především dlouhodobým charakterem, obvykle začínala ihned po dokončení školní docházky a představovala určitou náplň života participantů. Prostřednictvím zaměstnání deklarovali účastníci výzkumu svou úspěšnost a současně

¹⁰⁸ ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společností. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzní mřížení.

odlišnost od jedinců žijících ve vyloučených lokalitách.¹⁰⁹ Preferovali ho jako zdroj obživy a jako způsob seberealizace. Silný vliv na celkový způsob života měl *transgenerační přenos*, který odkazoval na hodnoty a vzorce životních strategií rodinné historie komunikačního partnera. Ve výpovědích byl často zmiňován důraz na „slušný život“ a absence respektu a úcty u minority, kterou dávali za vinu změně doby (více otevřená) a špatnou výchovou rodičů. Pro názornou ukázkou uvádíme několik výpovědí z vyprávění účastníku výzkumu:

- „*Když děti vidí, kde žijí, zafixují si to a pak tak žijí taky. Důležitý je vzor od rodičů.*“ (Alena)
- „*Snažíme se je vést (děti, pozn. autorky) tak, jak nás vedli.*“ (Radim)
- „*Vychovávali jsme tři děcka, který chodily do školy slušně, do dneška jsou, nejsou žádný takový...v ghettech.*“ (Radim)
- „*Důležitý je vzor od rodičů, všichni chodili do školky a odkud jinud bysme měli vědět jak se zapojit.*“ (Evžen)
- „*Já to řeknu takhle, vrstevníci, co tady jsou kluci cigáni, ze 100% se vyučilo tak 30%, co tu školu dodělali a prošli, jinak ten zbytek úřady práce, práce od mládí, život jaký měli jejich rodiče a tak podobně. No, my jsme byli trochu jiní, tak jsme to brali trochu jinak.*“ (Evžen)
- „*Moji rodiče postavěli nový barák, otec mi pořád říká, pokud budeš pracovat, budeš mít všechno. Kamarádil jsem s úplně chudýma lidma, do dneška jsou moji kámoši. Ale moji rodiče mi ukázali, že se dá žít jinak. Oni mě učili, ať se učím.*“ (Radim)

---

¹⁰⁹ ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzní mřížce. Str. 6 – 7.

Proces transformace je ovlivňován dalšími výraznými aspekty: *obrazem majority a minority*. Jedná se o to, jak je komunikačními partnery konstruován obraz o majoritě, jejímž zdrojem mohou být mimo jiné informace předávané transgeneračně¹¹⁰:

- „*Moje dětství bylo jak běžný dětství u vás, tzn. školka, mamka chodila do práce, byl jsem od malička ve školce, byl jsem zvyklý na sociální systém, který byl, tzn. školka, čeština doma.*“ (Evžen)
- „*Prarodiče žili na Slovensku taky spořádaně, taky chodili do práce...*“ (Alena)

Znaky charakterizující obraz majority měly částečně vliv na formování procesu transformace romství, a to v pozitivní (důraz na slušný život, předškolní vzdělávání, plánování a orientace na budoucnost, hodnota vzdělání atd.) i negativní konotaci („házení Romů do jednoho pytle“ – setrvávající symbolické vyloučení začleněných Romů).¹¹¹

Přetrvávající symbolické vyloučení může pro některé Romy představovat apel ke snaze vymezit se vůči současnému obrazu minority. Kategorie znázorňuje negativní a zároveň převažující pohled majority a médií na etnickou skupinu Romů. Obraz minority komunikační partneři využívají jako motivaci k nalezení jiných strategiím jednání vedoucích k začlenění.¹¹² „*Kategorie částečně obsahuje znaky, kterým se ‚úspěšní‘ Romové vyhýbají a slouží jim jako odstrašující příklady (život v sociálně vyloučené lokalitě, užívání drog, krádeže, dluhy), částečně však některé její hodnoty i nadále sdílejí (rodinná soudružnost, hrdě deklarující své romství).*“¹¹³ Pro názornou ukázkou zde uvádíme citace výpovědí komunikačních partnerů zaměřující se na obraz minority:

---

¹¹⁰ ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzním řízení. Str. 6 – 8.

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzním řízení. Str. 6 – 8.

¹¹³ Tamtéž.

- *„Nejsme jako...nikdo nemá vysokou školu, ale všichni, vlastně všech deset lidí má aspoň ten učňák, takže kdyby byl táta lhostejný a holdoval tak, jak ostatní cikáni, tak si myslím, bysme to asi nedokázali.“ (Radim)*
- *„Prostě nechtěl jsem být ten nejhorší degeš. Nevottahuju se od těch Romů, protože Rom jsem, ale nechtěl bych žít, jak oni žijou. Nikdy jsem nechtěl. Trochu jsem to pochytil, protože moji rodiče tak žili.“ (Radim)*

Diskuze

V diplomové práci jsme se zabývali strategiemi začleňování „neviditelných“ Romů žijících v místech, která nenesou znaky sociálního vyloučení. Šetření se zaměřovalo na aktuální společenské téma, které je badateli mnohdy jednostranně zkoumáno z hlediska sociální exkluze.

Výsledky výzkumu hodnotíme z hlediska stanovených cílů za dostatečně naplňující. Výzkum posuzujeme jako přínosný, a to především ve zjištění strategií začleňování integrovaných Romů do společnosti. Zároveň jsme si vědomi bariér zkoumání a limitací získaných výsledků výzkumu vzhledem k tomu, že se stále jedná o studentskou práci.

Zajímavým výsledkem šetření u vybrané skupiny integrovaných Romů bylo vymezování se vůči majoritě a současně i minoritě. Tuto specifickou pozici jsme označili jako „transformované romství“, neboť způsob života komunikačních partnerů se shodoval s majoritní společností: život mimo vyloučenou lokalitu, umístování dětí do vzdělávacích zařízení začínajících mateřskou školou¹¹⁴, zapojení se do pracovního procesu v dospělosti vedoucí k dlouhodobé participaci na trhu práce, vytvoření určitého denního režimu atd. Přeměna romství byla ovlivněna změnou doby, transgeneračním přenosem, kde byl kladen důraz na „slušný život“, hodnoty a vzorce životních strategií dané rodinnou historií. Nejdůležitějším aspektem přeměny a také začlenění byla participace na trhu práce, která se vyznačovala dlouhodobým charakterem a představovala nejen způsob obživy, ale také způsob seberealizace a určitou náplň života. Všechny výše zmíněné charakteristiky však nelze považovat za znaky úplné sociální integrace, neboť jsou participanti stále konfrontováni s předsudky a stereotypy.¹¹⁵ Jedná se proto spíše o částečně začleněné Romy, a to z důvodu existence symbolického vyloučení, které znesnadňuje plnou inkluzi Romů do společnosti.

---

¹¹⁴ Většina účastníků navštěvovala mateřské školy, pouze Evžen docházel místo mateřské školy do jeslí. Jeho rodiče nebyli schopni jej dopravovat denně do vzdáleného školního zařízení.

¹¹⁵ ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společností. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzní mřížce. Str. 6 – 7.

Závěr

Cílem práce bylo najít strategie začleňování Romů do majoritní společnosti na základě životních příběhů komunikačních partnerů. V rámci projektu IGA 2012 *Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti* jsme se setkali s několika pozoruhodnými osudy integrovaných Romů, které nás inspirovali k výběru tématu této diplomové práce. Designem kvalitativního výzkumu byla biografická metoda, jejíž vznik a vývoj jsme popsali v teoretické části práce. Její „boom“ v sociálněvědní metodologii v posledních desetiletích jsme chtěli podpořit také naším výzkumem.

Pomocí narativního a polostrukturovaného interview jsme získali informace potřebné pro konstrukci životních příběhů jednotlivých komunikačních partnerů a na jejich základě jsme popsali životní trajektorie a strategie vedoucí k sociálnímu začlenění. Zásadní roli v integraci Romů do společnosti hrála transformace romství, ke které napomohla změna doby a transgenerační přenos. Většina komunikačních partnerů se narodila do začleněné rodiny a od dětství následovala hodnoty a vzorce svých rodičů. „Transformované romství“ je založeno na shodném způsobu života s většinou společnosti. Domníváme se, že největší vliv na změnu měla určitá participace na trhu práce, která byla u komunikačních partnerů charakterizována dlouhodobou pracovní historií začínající zpravidla neprodleně po ukončení školní docházky. Dalším významným prvkem participace na trhu práce byla z hlediska transformace romství určitá náplň života, způsob seberealizace a obživy.

Přeměna romství byla u komunikačních partnerů ovlivněna taktéž obrazem, který si utvořili (mimo jiné na základě transgeneračního přenosu) o majoritě i minoritě. V případě majority se jednalo o pozitivní charakteristiky: důraz na slušný život, předškolní vzdělávání, plánování a orientace na budoucnost, hodnota vzdělání atd. a současně o negativní popis: „házení Romů do jednoho pytle“ – který prezentoval přetrvávající symbolické vyloučení začleněných Romů ze společnosti. Tato exkluze může některé Romy motivovat ke snaze vymezit se vůči současnému obrazu minority, který je formován převažujícím negativním pohledem majority a médií na etnickou skupinu Romů. Obraz minority komunikační partneři využívali k nalezení jiných

strategií jednání vedoucích k začlenění. Současnou situaci integrovaných Romů tak můžeme také „*chápat jako určitou mezifázi vzniku inkluzivní společnosti, kdy tato skupina Romů již nebude opomíjena, ale bude její přirozenou součástí.*“¹¹⁶

---

¹¹⁶ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis Anthropologia integra (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzním řízení.

Literatura

ALAN, Josef. *Etapy života očima sociologie*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1989. ISBN 80-703-8044-6.

ATKINSON, P. a S. DELAMONT. *Narrative methods*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE, 2006, 4 v. 1640 str. ISBN 978-141-2901-505.

BERNARD, H. *Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches*. 5th ed. Lanham, Md.: AltaMira Press, c2011, xiii, 666 p. ISBN 07-591-1243-6.

DENZIN, N. K., LINCOLN, Y. S. *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: SAGE Publications, 1994, 643 s. ISBN 08-039-4679-1.

DÜLMEN, R. van. *Historická antropologie: vývoj, problémy, úkoly*. 1. vyd. Praha, 2002, 116 s. ISBN 80-865-6915-2.

ERIKSEN, T. H. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 407 s. ISBN 978-807-3674-656.

GIDDENS, A. *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2001, 149 s. Myšlenky (Mladá fronta), sv. 2. ISBN 80-204-0906-8.

GIVEN, L. M. *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Los Angeles, Calif: Sage Publications, 2008. 1043 str. ISBN 978-141-2941-631.

HABERLOVÁ, V., L. NESVADBOVÁ a J. ŠANDERA. *Romská populace a zdraví: Česká republika - Národní zpráva 2009*. Madrid, 2009. 84 str. ISBN 978-84-692-5535-3.

HÁJEK, M., M. HAVLÍK a J. NEKVAPIL. *Narativní analýza v sociologickém výzkumu: přístupy a jednotící rámec*. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2, s. 199-223.

HÁJEK, M., M. HAVLÍK a J. NEKVAPIL. Problém relevance v tematicky orientovaném biografickém interview: případ orálně historických životopisných rozhovorů. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2014, roč. 50, č. 1, s. 29-56.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 407 s. ISBN 80-736-7040-2. Barša, P.: Soužití Cechu s Romy a teorie integrace. 1993, *Politologický časopis*, 5/3, s. 284 - 295.

Kvalitativní přístup a metody ve vědách o člověku IX: individualita a jedinečnost v kvalitativním výzkumu: [sborník vybraných příspěvků z IX. česko-slovenské konference ... : 20.-21. ledna 2010 v Brně]. 1. vyd. Brno: Psychologický ústav AV ČR, 2010. str. 303 – 311. ISBN 978-808-6174-174.

MALINA, J. *Antropologický slovník, aneb, Co by mohl o člověku vědět každý člověk: (s přihlédnutím k dějinám literatury a umění)*. Brno: Akademické nakladatelství CERM, c2009, 4736 s. ISBN 978-80-7204-560-0.

MIOVSKÝ, M. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006, 332 s. ISBN 80-247-1362-4.

NOSKOVÁ, J. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v interpretacích aktérů a odborné literatury*. Vyd. 1. Brno: Ústav evropské etnologie Masarykovy univerzity, 2007, 227 s. ISBN 978-802-5400-951.

PUNCH, K. *Introduction to social research: quantitative and qualitative approaches*. Vyd. 2. Thousand Oaks, Calif.: SAGE, 2005, 321 str. ISBN 07-619-4416-8.

RIESSMAN, C. K. *Narrative Analysis. Narrative, Memory & Everyday Life*.

ROBERTS, Brian. *Biographical research*. 1. vyd. Buckingham: Open University Press, 2002, x, 212 s. ISBN 03-352-0286-1.

RYŠAVÝ, D. Sociální distance vůči Romům: případ vysokoškolských studentů. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2003, roč. 39, č. 1, str. 55 – 77.

SCHÜTZE, F. Narativní interview ve studiích interakčního pole. In: *Biograf*, vol. 20, 1999, s. 33-51.

Sociální exkluze a sociální inkluze menšin a marginalizovaných skupin. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Fakulta sociálních studií, 2004, 237 s. Rubikon (Masarykova univerzita), sv. 9. ISBN 80-862-5119-5.

Sociologický časopis. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2012, roč. 48, č. 2. Str. 199–223. ISSN 0038-0288.

ŠIMÍČKOVÁ-ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled vývojové psychologie*. 2. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, 175 s. ISBN 978-802-4421-414.

ŠVAŘÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Vyd. 1. Portál, 2007, 377 s. ISBN 978-80-7367-313-0.

University of Huddersfield, Huddersfield, 2005, str. 1-7.

Vyprávění - identita - difference: Vybraná témata kulturních studií. 1. vyd. Olomouc, 2009. 229 str. ISBN 978-80-244-2463-7.

Elektronické zdroje

ADLEROVÁ, Z., LUKÁŠOVÁ, R., SLÁMOVÁ, Z. Analýza dat v projektu Opomíjení Romové: mapy úspěšného začleňování do společnosti. Časopis *Anthropologia integra* (<http://anthrop.sci.muni.cz/page.yhtml?id=532>). Brno: Masarykova univerzita. V současné chvíli v recenzním řízení.

APITZSCH, U. A I. SIOUTI. *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. [online]. 2007, s. 30 [cit. 2014-03-05]. Dostupné z: http://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf.

Bláhová, V. Schütze: Místo narativního interview v metodologii sociálních věd [online]. *E-polis.cz*, 26. duben 2010. [cit. 2014-03-30]. Dostupné z WWW: <<http://www.e-polis.cz>>

polis.cz/recenze-knih/484-schutze-misto-narativniho-interview-v-metodologii-socialnich-ved.html>. ISSN 1801-1438.

Česká Asociace pro Sociální Antropologii. [online]. [cit. 2014-03-17]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/novy/?page_id=7.

Česká Asociace pro Sociální Antropologii. [online]. [cit. 2014-03-17]. Dostupné z: http://www.casaonline.cz/novy/?page_id=7

DUDOVÁ, R. Kvalitativní výzkum životních drah: life stories a biografický výzkum. *SOCIOweb* [online]. 2011, roč. 11 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=480&lst=117>.

FRITZOVÁ, M. Konstruování "životního příběhu" jako adekvátní nástroj vědeckého nahlížení. *Antropowebzin* [online]. 2011, č. 3, 227 - 230 [cit. 2014-03-10]. Dostupné z: <http://antropologie.zcu.cz/media/document/fritzova-3-2011.pdf>.

MANN, S. Telling a life story: Issues for research. *Management education and development* [online]. 1992, roč. 23, č. 3, 271 - 280 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://mlq.sagepub.com/content/23/3/271.extract>

Mapa sociálně vyloučených nebo sociálním vyloučením ohrožených romských lokalit v ČR. In: *Ministerstvo práce a sociálních věcí* [online]. [cit. 2014-03-26]. Dostupné z: <http://www.esfcr.cz/mapa/index-2.html>

MAREŠ, P., T. SIROVÁTKA. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. *Sociologický časopis*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2008, roč. 44, č. 2, s. 271–294.

NAVRÁTIL, P., ŠIMÍKOVÁ, I. *Hodnocení projektů zaměřených na snižování rizika sociálního vyloučení romské populace*. VÚPSV Praha. Výzkumné centrum Brno, 2002. 39 str.

RABUŠIC, L. Koho češi nechtějí?: o symbolickém vyloučení. In: *Sociální studia* [online]. Brno, 2000 [cit. 2014-03-25]. 5. Str 63 – 81. ISSN 1803-6104.

SVOBODA, M. Biografická metoda v antropologii. In: *Přehledové studie* [online]. 2012 [cit. 2014-03-28]. 7. Dostupné z:

<http://www.antropologie.org/cs/publikace/prehledove-studie/biograficka-metoda-v-antropologii>

ŠTĚCHOVÁ, M. *Romská minorita a postupy integrace: závěrečná zpráva z výzkumu*. Vyd. 1. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2002, 127 s. Studie (Institut pro kriminologii a sociální prevenci). ISBN 80-733-8008-0.

Vyšlo nové číslo Sociowebu 11/2011. *Sociologický ústav: Akademie věd ČR, V. v. i.* [online]. 2011 [cit. 2014-03-18]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/aktualita/vyslo-nove-cislo-sociowebu-112011#.Uygsqc4R6Ck> .

Seznam obrázků

Obr. 1. Alternativní model sociální inkluze

Seznam tabulek

Tab. 1. Vybraní komunikační partneři výzkumu

Tab. 2. Přehled analýzy dat